

INSTITUT DĚTÍ A MLÁDEŽE

**Ministerstva školství,
mládeže a tělovýchovy**

RODINA A JEJÍ VLIV NA FORMOVÁNÍ JEDINCE

PRAHA 1996

OBSAH

I. ZÁKLADNÍ INFORMACE O VÝZKUMU	3
1. Cíl a použitá metodika	3
2. Popis dotazovaných souborů	4
II. PŘEHLED VÝSLEDKŮ	8
1. Rodinná situace respondenta	8
2. Rodiče respondenta	15
3. Rodiče a základní škola	20
4. Volný čas a kamarádi	28
5. Úloha rodičů při vstupu do života	36
6. Dnešní názory na rodinu a její význam	42
7. Zájem o dění ve společnosti a hodnocení dnešního stavu	53
8. Význam vybraných faktorů pro naplnění života	58

I. ZÁKLADNÍ INFORMACE O VÝZKUMU

1. CÍL A POUŽITÁ METODIKA

Institut dětí a mládeže MŠMT ČR provádí v roce 1996 čtyři výzkumy, které na sebe navazují v několika směrech. V tomto kontextu jde především o postižení problémových okruhů zásadně profilujících vývoj mladého člověka v procesu jeho sociálního dozrávání. To vyžaduje porovnávání jednotlivých věkových skupin, včetně zaměření na významná období vývoje individua (rodinné prostředí, základní škola, problémy v dospívání), stejně jako na konfrontaci postojů k některým základním politickým, sociálním a mravním otázkám. Výzkumy jsou stručně charakterizovány jako: rodina - škola - dospívání - občanské vědomí. Navazují na řadu šetření, která byla realizována v letech 1994-95 k problematice životního stylu, hodnotových orientací a volnočasových aktivit české mládeže. Postupně je tak vytvářen prostor pro postižení uvedeného životního kontinua u jednotlivce, tedy realizaci 3 – 4 dotazníkových akcí na standardně vymezených souborech respondentů.

Při plánování jednotlivých šetření byl kladen i důraz na doplnění informačních fondů IDM MŠMT ČR, zejména pak v souvislosti s hlavními směry státní politiky vůči mládeži ČR. Výzkumné instrumenty v podobě dotazníků byly použity dva, a to pro dvě skupiny dotázaných, jednak pro svobodné ve věku 15 - 19 let, jednak pro ženaté a vdané, eventuálně rozvedené či ovdovělé, ve věku 20 - 24 let. Šlo tedy o postižení postojů dvou skupin, jež se nalézají ve značně odlišných sociálních rolích a při jejich porovnávání ukázat na difference, které lze očekávat u mladých, u nichž se založením rodiny mění velmi výrazně životní podmínky a šlo tedy o to, zjistit, jak dalece se to projevuje na rozdílnosti jejich postojů.

Výzkum 20 - 24letých navíc doplňuje některé poznatky z roku 1994 o volném čase rodičů s dětmi do 15ti let. Orientuje se ale nyní obsahově dál, než je jen problematika volného času.

Výzkum proběhl ve spolupráci s agenturou AMASIA s.r.o., jejíž tazatelé provedli standardizované řízené rozhovory celkem se 752 respondenty ve věku 15 - 24 let z celé ČR na základě kvótního výběru. výběrový soubor je reprezentativní z těchto hledisek:

- region
- velikost místa bydliště
- sociálně ekonomická aktivita
- pohlaví
- věk, případně vzdělání

Data byla zpracována souborem programů SPSS PC+.

2. POPIS DOTAZOVANÝCH SOUBORŮ

Šetření realizované v březnu 1996 proběhlo u dvou skupin dotazovaných, první vymezené věkovým rozmezím 15 - 19 let, druhé v intervalu 20 - 24 let, které pak dále označujeme jako subsoubor A a B. Jejich složení z hlediska pohlaví je značně shodné, když relace mezi mužskou a ženskou částí je 50:50 (v procentech) u A a 49:51 v případě B. Pokud jde o hledisko věku dotazovaných jsou jednotlivé ročníky zastoupeny následovně (údaje jsou zaokrouhleny na celá procenta):

Věk respondentů:

(údaje v %)

A	B
15-19	20-24
(N=357)	(N=395)

roků	roků	roků	roků
15	19	20	21
16	20	21	21
17	20	22	19
18	22	23	19
19	20	24	19

Při maximálním rozdílu ve výši tří procentních bodů nejsou proporce mezi jednotlivými ročníky rozhodně porušeny a jejich zastoupení je vzájemně souměrné.

Dalším hlediskem je povolání respondenta(údaje v %:

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
žák odborného učiliště, učeň	32	-
žák střední školy	52	3
student vysoké školy	1	18
dělník ve státním podniku	1	5
dělník v soukromém, akciovém podniku	3	11
zaměstnanec státního podniku	2	20
zaměstnanec soukromého, akciového podniku	4	21
zemědělský pracovník	1	2
soukromě hospodařící zemědělec	-	0
podnikatel (společník)	1	5
nezaměstnaný (déle než 3 měsíce)	1	4
dlouhodobě nemocný, v invaliditě	1	1
v domácnosti, na mateřské dovolené	0	9
jiné	2	2

Odlišnost obou subsouborů je zde naprosto logická a pochopitelná. Jestliže mezi respondenty A mají zcela jednoznačnou převahu studenti středních škol a dále pak i žáci odborných učilišť, respektive učni, odpovídá to plně jejich věku, takže všechny další profese, spjaté už s ekonomickou aktivitou jedinců, se vyskytují nutně pouze v nevelkém počtu případů. Ze stejného důvodu se jeví druhá skupina zcela jinak. Je samozřejmé, že se v ní neprojevují už žádní učni, středoškolští studenti jen vyjímečně, zato jsou zde významně zastoupeni vysokoškoláci. Relativně nejvíce je mezi nimi zaměstnanců a to ať už ze státních podniků či organizací, nebo z podniků soukromých a akciových a jejich úhrn představuje celé dvě pětiny subsouboru B. Není ani náhodné, že se v něm vyskytuje už 9 % jeho, přirozeně že příslušnic, které jsou v domácnosti nebo na mateřské dovolené.

Tato rozdílnost životní situace jedněch i druhých vedla k tomu, že u respondentů ve věku 15 - 19 let nebylo zjišťováno jejich dosažené vzdělání, neboť to není u nich ještě ukončené, takže ve velké většině by zde bylo registrováno zatím jen vzdělání základní, což by charakteristiku tohoto subsouboru nijak neobohatilo. Naproti tomu zůstává totéž u starších důležitým identifikačním znakem:

Vzdělání:

(údaje v %)

(N=395)

základní + vyučen	24
střední bez maturity	19
střední s maturitou	49
vysokoškolské	8

Vzdělanostní složení dotyčného celku je o něco lepší než u příslušné věkové kategorie v rámci celé naší stávající populace, především pak v případě vzdělání vysokoškolského. Je ovšem třeba vidět tento v zásadě nepřilíš zásadní posun jako určitý důsledek jednak jeho předchozího vymezení jako subsouboru jedinců s určitými rodinnými závazky, tj. ženatých a vdaných, eventuálně rozvedených a ovdovělých, jednak ale také toho, že se stoupající úroveň dosaženého vzdělání roste i vstřícnost těchto jedinců vůči jim nabízenému dotazování. S ohledem na už uvedené údaje o profesním zařazení respondentů je vhodné zde uplatnit odpovědi na otázku, jak jsou spokojeni se svým nynějším zaměstnáním. Ta se pochopitelně týkala pouze těch, kteří jsou už ekonomicky činní, takže v případě mladších respondentů jde jen o 42 jedinců, kdežto u subsouboru B o 253 osoby (jde o 64 % celého subsouboru, když dalších 36 % dosud neaktivních představují především studenti a ženy v domácnosti, respektive na mateřské), u nichž procentní vyjádření jejich stanovisek je následující:

Spokojenost s nynějším zaměstnáním (údaje v %):

	A (N=42)	B (N=253)
hodně spokojen	12	12
spíše spokojen než nespokojen	38	33
asi tak napůl	36	45
spíše nespokojen	12	8
hodně nespokojen	2	2

Rozložení hodnotících stanovisek je u obou skupin dost podobné, přesto však u subsouboru B se nalézají těžiště ve středním stupni dané škály, který zvolila téměř polovina těchto respondentů. Důslednějším

srovnání brání skutečnost, že absolutní četnosti odpovídajících ze skupiny A jsou v tomto případě příliš malé, než aby bylo možné z nich více vyvozovat. Pro doplnění ještě uvádíme, že z 253 jedinců ekonomicky aktivních ve věku 20 - 24 let vykonává nynější zaměstnání prvním rokem 26 %, nejvíce pak druhým rokem - 39 % - a déle než dva roky zbývajících 35 %. Posledním kvótním znakem uplatňovaným při sledování zkoumaného vzorku je hledisko regionální příslušnosti.

Respondent bydlí:

(údaje v %):

	A (N=357)	B (N=395)
v Praze	13	13
ve středních Čechách	13	11
v jižních Čechách	9	7
v západních Čechách	8	9
v severních Čechách	11	11
ve východních Čechách	9	12
na jižní Moravě	21	18
na severní Moravě	16	18

Zastoupení jednotlivých regionálních celků v obou subsouborech odpovídá v zásadě jejich podílům ve stávající populaci a případné odchylky pak nejsou statisticky významné. K dokreslení profilu našich dotazovaných zbývá ještě doplnit některé údaje o subsouboru B. Jeho velkou většinu tvoří ženatí a vdané a to ve výši 86 %. Dalších 13 % jsou už rozvedení a jen jedním procentem jsou v něm zastoupeni ovdovělí jedinci (konkrétně 4 osoby). Více jak polovina celého subsouboru (51 %) nemá zatím žádné dítě, naproti tomu 40 % uvádí dítě jedno a něco přes 8 % dětí dvě, což je ostatně výsledek odpovídající relativnímu mládí dotazovaných, stejně jako krátkému trvání jejich manželského svazku. To je zřejmé z toho, že 44 % respondentů B uvedlo, že jejich manželství není delší než jeden rok, u 30 % trvá druhým rokem a jen u 26 % je delší než dva roky. Z těch, jejichž manželství už z těch či oněch důvodů skončilo (jde o 54 jedinců) uvedlo 19 %, že žijí trvale s novým partnerem, 58 % má sice nového partnera, ale pouze se s ním občas schází a 23 % nikoho nového zatím nemá. Složení obou subsouborů odpovídá výchozímu metodologickému předpokladu a splňuje požadavky na jejich reprezentativnost. Dále pak ukazuje na nutnost jejich systematického vzájemného srovnávání jako základní analytický zřetel, který bude ve všech relevantních souvislostech uplatňován v následující prezentaci údajů získaných v rámci tohoto souběžného zkoumání.

II. PŘEHLED VÝSLEDKŮ

1. RODINNÁ SITUACE RESPONDENTA

Budeme-li hovořit o rodinné situaci dotazovaných, je nutné si už na samém začátku uvědomit, že v případě respondentů ze subsouboru A, to jest ve věkovém rozmezí 15 až 19 let, se jejich výpovědi jako jedinců vesměs svobodných vztahují prakticky k rodině jejich rodičů. Naproti tomu u komparativního subsouboru B, v němž jde o osoby starší, od 20 do 24 let, je reagováno nejednou na situaci rodiny vlastní, neboť zde byli dotazováni pouze ti, kteří už rodinu založili, jakkoliv nemusí u nich vždycky nutně jít o rodinu faktickou a úplnou, jelikož jsou mezi nimi i rozvedení a ovdovělí. Tento zásadní rozdíl je zjevný už při pohledu na výsledky, které přinesl dotaz zařazený v obou dotaznicích a jímž začínáme rozbor v intencích názvu této kapitoly:

Jak nyní bydlíte? (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
u rodičů	94	37
u prarodičů, sourozenců, jiných příbuzných	2	6
v podnájmu	1	18
na společné ubytovně	1	4
ve vlastním bytě a sám	1	2
ve vlastním bytě se svou rodinou	3	1
jiná odpověď + neodpověděl	1	2

Zatímco u svobodných dochází k potvrzení předpokladu, že naprostá většina jich dosud žije se svými rodiči (eventuálně u někoho z příbuzných a další alternativy se u nich objevují jen zcela výjimečně), u jejich protějšků je situace podstatně rozmanitější. Také zde se ukazuje jako nejčastější případ trvajících soužití s rodiči (a není důležité zda s rodiči respondenta nebo jeho manželského partnera), které se vyskytuje častěji než bydlení ve vlastním bytě. Zanedbatelné ale není ani množství těch, kteří jsou v roli podnajímeníků a protože tyto tři nejvíce uváděné typy bydlení zahrnují celkově 86 % těchto dotazovaných, svědčí to dost o bytové situaci dnešní mladé rodiny. Ta jistě nemůže být postižena jen tímto dotazem a proto byl tento problém zásadní důležitosti reflektován ještě další otázkou (typ respondentova bytu z hlediska vlastnictví):

Typ bytu (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
nájemný byt, státní či podnikový apod.	42	36
nájemný byt u soukromého majitele	4	7
vlastní (zakoupený) byt v činžovním domě	5	8
byt ve vlastním rodinném domku (rodičů či respondenta)	45	32
na určitou dobu propůjčený byt	1	10
internát, společná ubytovna apod.	0	4
jiná odpověď + neodpověděl	2	4

U obou skupin jsou nejvíce zastoupeny typy "nájemní byt" a "byt v rodinném domku", což koresponduje s tím, co je známo v tomto ohledu o celé dnešní české populaci, což odpovídá i výsledkům SLDB 1991. Současně však je třeba říci, že tato skutečnost je zřetelnější u skupiny svobodných, kde tyto dva typy markantně převládají a zejména rozdíl u bydlení v rodinném domku je nesporný. Stojí také za povšimnutí, že každý desátý ze starších dotazovaných bydlí se svou rodinou v dočasně jim propůjčeném bytě (vysvětluje to také poměrně vysoké procento těch, kteří předtím uvedli bydlení v podnájmu). Tento fakt je důležitý, když chceme charakterizovat v hlavních rysech jejich rodinnou situaci.

Bydlení má pro toho, kdo si už založil vlastní rodinu jiný, podstatně naléhavější význam než pro svobodného jedince, zeptali jsme se ženatých a vdaných, respektive rozvedených a ovdovělých speciálně na to, jak jim jejich byt vyhovuje:

Jak hodnotí byt, v němž mají svůj domov (údaje v %)

	B
	20-24 (N=395)
zcela vyhovuje, ani by nic jiného nechtěl	19
je slušný a vcelku vyhovuje, ale přesto by chtěl v budoucnu něco lepšího	35
není s ním příliš spokojen, ale co se dá dělat považuje ho za nevyhovující, ale zatím není naděje na něco lepšího	21
je značně nevyhovující a proto shání jiný	13
	13

První dvě odpovědi se dají brát jako výraz větší či menší spokojenosti s dosavadním bydlením. To se týká o něco více jak poloviny dotázaných, kdežto další, o něco už menší část vyjadřuje odstupňovaně svou nespokojenost. Nedalo se pochopitelně očekávat jednoznačné vyznění něčeho takového, ani v pozitivním, ani v negativním směru a zrovna tak je nutné si uvědomit, že v daném kontextu nám nešlo a nemohlo jít o zjištění reálného stavu, ale toliko o poznání subjektivních náhledů dotyčných jedinců na něj tak, jak je individuálně vnímán a pociťován. Hodnocení dnešní bytové situace respondenta se promítá do jeho určitých praktických kroků:

Jste účastníkem nějaké formy stavebního spoření? (údaje v %)

	B
	20-24 (N=395)
ne - nemá to zatím zapotřebí	16
není, nemá na to prostředky	30
není, ale už o tom uvažuje	20
je a to společně s rodiči nebo sourozenci	5
je sám účastníkem	28
neví, že něco takového existuje	1

Třetina dotazovaných je účastníky stavebního spoření, ať už sami či společně s širším kolektivem své

původní rodiny. To vcelku odpovídá tomu, jak se tento typ spojení v poslední době u nás rozšířil, s čímž souvisí nepochybně i další poznatek, že jedna pětina o své účasti na něm nyní uvažuje. Zjištěných 30 % těch, kteří nemají na něco takového potřebné prostředky, navozuje potom otázku zdrojů, z nichž jsou takové prostředky především získávány:

Jaký druh příjmů má? (údaje v %)

	B 20-24 (N=395)
bez vlastního pravidelného příjmu (pouze kapesné, stipendium apod.)	12
příspěvek od rodičů + příležitostný výdělek	6
pravidelný měsíční plat	46
pravidelný měsíční plat + příležitostné výdělky	11
příjem z dvojího zaměstnání	1
příjem ze soukromého podnikání	6
důchod a podobný pravidelný příjem (mateřský příspěvek apod.)	11
podpora v nezaměstnanosti	4
jiná odpověď	2

Také zde součet těch, kteří nejsou zcela nezávislí, tvoří celou třetinu dotazovaného subsouboru. Patří sem jednak osoby bez vlastního pravidelného příjmu a respondenti odkázaní na příspěvek rodičů, doplněný příležitostnými výdělky, jednak ti, kdož pobírají důchod či podporu v nezaměstnanosti. Znamená to, že existenční zajištění plynoucí z vlastního pravidelného výdělků mají pouze dvě třetiny, což ostatně odpovídá tomu, co bylo uvedeno už v úvodní části zprávy (viz charakteristika dotazovaných souborů), že právě tato velká část subsouboru B, jsou osoby ekonomicky činné a další pak už jen spadají do jiných kategorií, jako jsou studenti, žen na mateřské a pod. Výše příjmů a reflexe jejich dostatečnosti z hlediska respondenta nutných potřeb je předmětem další otázky:

Dostačují Vaší rodině příjmy, které společně máte? (údaje v %)

	B 20-24 (N=395)
docela ano, stačí nám	22
zhruba stačí, ale jen tak tak	36
je to málo, musíme se dost uskrovnovat	27
jsou nedostatečné, jsme v těžké situaci	15

Převažuje mínění považující dnešní rodinné příjmy za více či méně dostatečné. Neptali jsme se na jejich konkrétní výši, protože ta může být velice různá, aniž by sama o sobě vypovídala o tom, jak dalece komu dostačuje, neboť nejen příjmy, ale i nároky jsou v jednotlivých případech nemálo odlišné, závislé na celé řadě konkrétních okolností. Daleko směrodatnější pro nás je, jak na tento rozhodující zřetel reagují ti, kterých se to osobně týká. Koneckonců jde zase jen o určitou stránku rodinné situace a jestliže ta je skutečností mnohoznačnou, záleží na tom, jak je viděna tím, kdo jí každodenně prožívá. Na to má také jistý vliv místo, v němž vypovídající subjekt přebývá a proto má svůj význam jeho bližší určení, alespoň

z hlediska velikosti tohoto místa.

Příslušný dotaz se už týkal obou věkových skupin a proto uvádíme údaje za oba subsoubory:

Velikost obce, v níž respondent žije, co do počtu obyvatel:

(údaje v %):

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
do 500	8	12
do 2 tisíc	15	12
2 až 5 tisíc	13	9
5 až 10 tisíc	9	6
10 až 20 tisíc	8	12
20 až 50 tisíc	9	11
50 až 100 tisíc	12	12
nad 100 tisíc	25	26

Procentní zastoupení jednotlivých velikostních kategorií u obou posuzovaných celků se v nejednom případě liší, ne však natolik, aby bylo možné na ně z daného hlediska pohlížet jako na cosi nesouměřitelného a prezentovat jeden jako vzorek obyvatelstva venkovského a druhý naopak obyvatelstva městského, nebo dokonce velkoměstského. U obou přesahuje podíl osob žijících ve městech (tj. v obcích nad 10 tisíc obyvatel) nadpoloviční většinu a to také odpovídá údajům o sídelní struktuře současného obyvatelstva v českých zemích za první polovinu devadesátých let. Více nám oba subsoubory může přiblížit poznatek o tom, jak dlouho již ve svém nynějším bydlišti bydlí:

Kolik let ve městě, v obci bydlí?

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
do 5 let	5	25
5 až 10 let	9	13
10 až 15 let	25	7
déle než 15 let	60	56

Tentokrát je rozdíl už nepochybně zřetelný, takže jedinci ze subsouboru mladších se jeví ve srovnání se svými protějšky jako spíše "starousedlíci", kdežto u druhé skupiny se dá předpokládat přece jen častější migrace a to zejména v posledních pěti letech, kde je také tento rozdíl nejmarkantnější. Když pak ho přičteme se vši pravděpodobností na konto skutečnosti, že nynější manželský svazek uzavřela s ohledem na svůj věk většina příslušníků subsouboru B poměrně nedávno, snadno si lze potom domyslet, že především u jeho ženské části znamená provdání také často i přestěhování. Rozdíl se objevuje už u následující otázky, která chtěla zjistit jaký je vztah mezi nynějšími disponibilními prostředky respondenta a s možnostmi jeho seberealizace:

Jak dalece umožňují dnešní prostředky realizovat osobní zájmy a záliby (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
při jejich realizaci nejde tak dalece o finance jako spíše o čas a příležitosti	19	15
v zásadě pro tento účel stačí	38	19
příliš toho nedovolují, kvůli nim je třeba často se uskrovnovat	20	26
zdaleka neumožňují dělat to, co by rád dělal	19	32
jsou zásadní překážkou osobní realizace	4	8

Dá se rozeznat jak zřetelně se odlišuje situace jedince odkázaného na to, co je mu poskytováno rodiči a co je současně také jeho existenčním zajištěním, od situace člověka, který má už zodpovědnost také za někoho jiného než jen za vlastní osobu. Vyplývá to z uvedených výsledků rozhodně více než z případného předpokladu o skromnějších nárocích prvních. Tady je možné se naopak odvolat na komplex výzkumů pod hlavičkou Region Kladno, kde se z ne jednoho hlediska ukázalo při analýze údajů za jednotlivé věkové kategorie (počínaje skupinou 15 až 19 let, až po interval 30 až 75 let), v rámci celého věkového kontinua, že čím starší jsou dotazované osoby, tím skromnější jsou jejich životní podmínky a naopak. Aniž by byly tyto poznatky sebeméně absolutizovány, je třeba si přitom uvědomit elementární fakt, že založením rodiny se mění mnohé a mimo jiné také to, že dotyčný jedinec už nemůže zužitkovávat své dosavadní prostředky sám, počínaje financemi a konče časovými možnostmi. Ledacos z toho, nač byl předtím jedinec zvyklý, se mu stává teď prakticky nedostupným, protože mu přibyly nové povinnosti a tím se změnil a v ne jednom ohledu přímo zúžil prostor, v němž realizuje svou individuální existenci, zejména pak v její každodenní podobě.

Zde se nepochybně nalézá základní příčina toho, proč mohou mladší respondenti, vesměs svobodní a tedy i bez závazků vůči dalším osobám, vycházet jako v průměru zřetelně spokojenější než jejich protějšky. Další vysvětlení jejich skupinového pohledu na vlastní život můžeme pak nalézt v další otázce, sledující blíže jejich situaci, konkrétně pak zdroje saturace finančních nároků, která byla položena z těchto důvodů právě jim:

Jak obvykle řešíte situaci, když Vám chybí peníze (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)
řekne rodičům	40
uskromní se	12
počká a našetří si	9
snaží se o nějaký výdělek	20
půjčí si	6
požádá někoho z příbuzných	4
dovede si peníze opatřit jinak	4
nedostává se do takové situace	4

I při poměrně široké škále možností, která byla respondentům nabídnuta, zaujímá pomoc ze strany rodičů dominantní místo a dá se usoudit, že to nejspíš odpovídá skutečnosti. Pokud každý pátý odpovídající uvedl, že se snaží o nějaký výdělek, naznačuje to jednak ne právě zanedbatelné zastoupení individuální

aktivity v řadách mladých, jednak ale také i patřičný výskyt dnešních příležitostí k něčemu podobnému. Naproti tomu zhruba stejný počet dotazovaných volí v takové situaci postup, že se buď uskrovní a nebo usiluje o našetření potřebné částky, což není tak docela jen prostý opak předešlého, zaměřeného na výdělečnou činnost. Jen víceméně vyjimečně se objevuje alternativa výpůjčky a o zbývajících eventualitách to platí ještě více. Hlavní poznatek, který dosavadní rozbor v rámci této kapitoly přinesl, ukazuje především na plnou oprávněnost rozdělení takto zaměřeného zkoumání do dvou paralelních, do jisté míry však samostatných subsouborů. Ať už šlo o bydlení či příjmy a jejich dostatečnost, vyplývá z příslušných zjištění odlišnost situace, v níž se nalézají na jedné straně svobodní a na druhé ti, kteří mají už svou rodinu. Jakkoliv to ještě neznámá negaci vazeb na rodinu původní, v níž tito jedinci vyrůstali - na to s ohledem na jejich relativně mladý věk netrvá jejich manželství ještě dost dlouho - přece jen je to změna natolik zásadní, že se to projevuje také na odlišnosti některých stanovisek, reflektujících nejen změnu samotných životních podmínek, ale také změnu zorného úhlu, která není důsledkem pouze o něco vyššího věku.

2. RODIČE RESPONDENTA

Vstupní informace, tvořící širší rámec k tomu, o čem dotazovaní vypovídali a co postihuje jejich názory o úloze rodiny tak, jak jí dosud z vlastní zkušenosti poznali, by nebyla úplná bez několika základních údajů o jejich rodičích. Ti pochopitelně hráli a dosud hrají při formování těchto názorů podstatnou roli, takže je zapotřebí znát jaká je úroveň jejich vzdělání, stejně jako jejich profesní zařazení. V obou případech uvádíme příslušné relativní hodnoty zvláště pro otce a pro matky:

Vzdělání otců:

(údaje v %)	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
základní	5	7
vyučen	36	39
střední bez maturity	6	11
střední s maturitou	31	26
vysokoškolské	19	16
neví	3	1

I když u jednotlivých vzdělanostních stupňů (řádků) nacházíme určité rozdíly, nedá se říci, že by celková úroveň vzdělání otců dotazovaných z těchto dvou subsouborů byla nějak výrazněji odlišná. Za povšimnutí stojí poměrně vysoký podíl vysokoškolsky vzdělaných otců, který je poněkud vyšší než by se vzhledem k vývoji tohoto hlediska za posledních asi třicet let v rámci celé české populace dalo čekat. Bude potom o to zajímavější jaký výsledek je registrován u matek respondentů:

Vzdělání matek (údaje v %)

(údaje v %)	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
základní	10	14
vyučena	28	26
střední bez maturity	11	14
střední s maturitou	39	39
vysokoškolské	11	6
neví	1	1

Úroveň vzdělání matek se jeví jako o něco nižší než u otců, ale jen pokud, pokud je přihlíženo pouze ke vzdělání nejvyššímu, tj. vysokoškolskému. Pokud se ale vezme v úvahu středoškolský stupeň, zvláště když se spojí toto studium bez i s maturitou, ukáže se, že součet činí u matek respondentů A 50 % a u matek respondentů B ještě o něco více, 53 %, kdežto u otců v obou případech jde shodně jen o 37 %. Je potom logické, že se to projevuje v určitém nepoměru mezi otci a matkami u vzdělání nejnižšího, tedy základního, plus vyučení. Všechno to koresponduje s výše naznačeným dlouhodobým vývojem vzdělanostní struktury u nás. Další vysvětlení lze hledat také v tom, jaké je zaměstnání rodičů a i když jistě nejde o souvislost přímočarou, je přece jenom vykonávaná profese více či méně podmíněna dosaženou kvalifikací:

Nynější zaměstnání otců

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
administrativa	4	3
vedoucí pracovník	13	6
odborný pracovník	13	9
státní zaměstnanec	12	13
podnikatel	11	13
soukromník (řemeslník)	8	8
dělník	20	25
pracovník v zemědělství	4	4
soukromý zemědělec	1	0
učitel	3	3
důchodce	3	8
v domácnosti	0	-
nezaměstnaný (již 3 měsíce)	1	0
zemřel	3	6
žije jinde	1	1
neví	2	1

Dělnická profese se vyskytuje vůbec nejčastěji, za ní následuje působení v řadách státních zaměstnanců a poměrně vysoké zastoupení mají také podnikatelé (zvláště když k nim přidáme ještě soukromě pracující řemeslnické živnosti), významný je i podíl odborných pracovníků a pominout nelze ani otce nalézající se v pozici vedoucích pracovníků. Zbývající profese jsou pochopitelně zastoupeny už podstatně řidčeji a tak za zmínku už jenom stojí výraznější podíl otců důchodců u subsouboru B (20-24 let), který stejně jako vyšší počet zemřelých je zde koneckonců důsledkem vyššího věku těchto dotazovaných a tím i jistou pravděpodobností většího výskytu těchto skutečností u jejich rodičů, konkrétně otců.

Nynější zaměstnání matek (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
administrativa	23	21
vedoucí pracovník	4	2
odborný pracovník	10	6
státní zaměstnanec	10	15
podnikatel	5	3
soukromník (řemeslník)	1	2
dělník	22	22
pracovník v zemědělství	4	5
soukromý zemědělec	1	0
učitel	8	6
důchodce	3	12
v domácnosti	5	2
nezaměstnaná (již 3 měsíce)	2	1
zemřela	1	2
žije jinde	0	1
neví	-	0

Nyní jsou už v rovnováze dělnické profese a zaměstnání v administrativě, což není v případě žen nic překvapujícího, podobně pak i profese státních zaměstnanců, respektive zaměstnankyň. Stejně tak odpovídá známé skutečnosti, že ženy se jen málo ocitají v pozici vedoucích pracovníků a že se naopak u nich častěji objevuje učitelské povolání. Už obtížněji se dá vysvětlit proč u matek respondentů B se objevuje tolik důchodkyň, zvláště když to je víc než u jejich manželských protějšků, zatímco opačná relace by se dala přirozeně čekat daleko spíše. Celkově vzato se ale ani tady neobjevuje nic mimořádného, takže i z hlediska profesního zařazení obou rodičů nemůžeme analyzované subsoubory považovat za něco odlišného od obecného průměru. Tyto údaje vyjadřují současný stav, aniž by se v nich promítala subjektivní stanoviska dotazovaných, která nalézají svůj určitý výraz v odpovědích na otázku, zda se rodiče snaží zlepšit svoje nynější sociální a profesní postavení, ať už zvyšováním kvalifikace, postupem v zaměstnání, svými politickými ambicemi, podnikáním a podobně. Znovu připomínáme, že jde tentokrát o to, jak respondenti své rodiče vidí, aniž by svůj vyslovený náhled blíže zdůvodňovali a teprve už ne nějak dokazovali:

Jak se rodiče snaží o zlepšení svého postavení (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
ne, jsou spokojeni	27	25
ne, ale spokojeni nejsou	12	15
nezáleží jim na tom, mají jiné zájmy	3	4
snaží se, ale ne za každou cenu	22	16
snaží se, ale měli by pro to více dělat	3	4
udělali by cokoliv pro zlepšení svého postavení	4	5
myslím, že dělají co mohou	17	14
ve své situaci mohou sotva co dělat	5	13
nevím, nezajímám se o to	6	4

Rozdíly v rámci jednotlivých odpovědí nejsou příliš velké - až na variantu, "ve své situaci mohou sotva co dělat", kde je nejspíš možné hledat důvod v už naznačované pravděpodobnosti vyššího věku rodičů starších respondentů. Přesto je možné tyto dvě údajové řady vidět ještě z jiného pohledu. Jestliže se uvádí, že názory jako "rodiče jsou spokojeni a proto se nemusí snažit", případně "snaží se, ale ne za každou cenu" a také "dělají co mohou", mají k sobě dost blízko v tom smyslu, že konstatují stav tak či onak uspokojivý z pohledu odpovídajícího, součet těchto alternativ činí u respondentů A 66 % a tedy celé dvě třetiny, kdežto u B už přece jen méně, 55 %. Zůstává otázka, zda je to důsledek už větších životních zkušeností, kdy respondenti mající své vlastní rodiny a s nimi související starosti, pohlízejí na své rodiče přece jen o něco kritičtěji než ti mladší, kteří se ve své většině ještě nalézají pod rodičovskou záštitou a nečelí dosud tedy tolik sami tomu, co přináší životní realita.

Zatím není dost dobře možné zaujmout v tomto ohledu určitější stanovisko; k tomu bude třeba přihlídnout ještě k dalším výsledkům. Kapitulu věnovanou rodičům proto uzavřeme otázkou, která se dotýká už direktivněji vztahu respondentů k nim a to z hlediska jak je pocítován jejich zájem o dnešní počínání potomka, v případě B o jeho nynější problémy.

Jak se rodiče zajímají o to, jak si vede v učení, ve škole, v zaměstnání

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
zajímají se až moc, občas mu to vadí	22	17
zajímají se tak, jak je to u rodičů obvyklé - považuje to za normální	58	57
jen někdy se zajímají, hlavně když jde o nějaký malér	9	12
příliš se nezajímají a je mu to tak milejší	8	9
je jim to lhostejné a někdy ho to i mrzí	2	4
nepřipadá v úvahu (nemá rodiče, žije sám)	1	1

Není nejspíš náhodné, že u obou skupin dotazovaných je nejčastější (až v nadpoloviční většině odpovědí), že tento zájem je takový, jak je to u rodičů obvyklé. Vůbec je pozoruhodné, jak stanoviska těchto dvou celků, z nichž každý ztělesňuje jinou životní situaci, se ve svém rozložení shodují. Pokud se výše uvedený názor jeví u nich jako jasně převládající, vypovídá to o tom, že vztah rodičů k dnešní existenci dotyčných jedinců je ve své většině chápán jako cosi normálního a co pak patří k dnešnímu statu quo. Neznamená to, že by se mělo proto přehlížet zastoupení dalších hodnotících alternativ, ale i s jejich začleněním do celkového obrazu nelze nevidět, že jde zřejmě o vztah zafixovaný už dříve, který se pak zřejmě s přibývajícím věkem a novými zkušenostmi zásadně už (a jistě ne nějak rychle) nemění. Jinak je sotva možné tento výsledek zdůvodňovat. Na druhé straně však, jak bylo už v předešlé kapitole konstatováno, uvažovaný individuální vývoj přesto zanechává určité stopy v subjektivních postojích a i když se to nyní v prezentovaných údajích, zaměřených na bližší popis rodičů dotazovaných zřetelněji nepromítlo, neznamená to ještě, že není nutné tento základní předpoklad dále uvažovat jako nosné rozlišovací hledisko.

3. RODIČE A ZÁKLADNÍ ŠKOLA

Vedle vlastní rodiny, v níž jedinec vyrůstal, je základní škola druhým rozhodujícím formativním

činitelem v procesu socializace individua. Původní váha rodinného prostředí a s ním spojeného nejbližšího okolí je postupně s přibývajícím věkem stále více rozložena do širšího přirozeného rámce, s čímž souvisí i rostoucí vliv školy, jak ostatně vyplývá už z elementárního faktu, že dítě tráví nemalou část času ve škole a proti dřívějšímu už zřetelně méně doma, takže není zdaleka jako předtím jen pod vlivem svých rodičů a ostatních členů domácnosti. Z tohoto úhlu je třeba posuzovat vzájemnou návaznost (jakkoliv může mít nejrůznější výsledný efekt) obou těchto faktorů. Proto má zásadní význam jak je dnes, s větším či menším časovým odstupem, dotyčnými jedinci na tento vztah pohlíženo. O to pak usilovala následující otázka a její výsledky jsou jen logickým východiskem k nynějšímu tématickému celku.

Jak se chovali rodiče k respondentovi, když chodil do základní školy ? (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
dohlíželi až příliš	14	12
normální zájem	64	58
zájem se projevoval občas /dle okolností/	17	23
většinou neměli čas	2	5
prakticky se nestarali	2	2

Pro úspěšnost žáka ve škole je důležitý postoj rodičů k jeho školním povinnostem. Je nesporné, že zájem rodičů pozitivně stimuluje žáka k lepšímu přístupu k učení a tím i k dosažení potřebných studijních výsledků a ve svých dlouhodobějších důsledcích i k lepšímu, kulturnímu chování. Porovnáním údajů obou skupin zjišťujeme, že jsou téměř analogické, pokud jde o pořadí odpovědí, avšak jejich procentuální proporce jsou poněkud rozdílné. Tak například v obou skupinách je odpověď "jejich zájem o to, jak si vedu ve škole, považuji dnes za zcela normální" na prvním místě a to s velikou převahou. U skupiny A je tato frekvence výrazně častější (64 % kontra 58 %), což se dále pochopitelně odráží na frekvenci zbývajících odpovědí, které se buď odvolávají na menší zájem rodičů, případně poukazují na málo času rodičů věnovaného školní práci svých dětí (17 % resp. 2 %, kontra 23 % resp. 5 %). Výsledky svědčí o tom, že rodiče mladší generace (A) projevovali o něco větší zájem o školní práci svých potomků. Rozdílné hodnocení mladších a starších respondentů může být ovšem také ovlivněno větším časovým odstupem od školní docházky a tím i méně kritickým pohledem na toto období.

Jak rádi chodili respondenti do základní školy (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
skoro vždy, až do poslední třídy	35	28
dost dlouho ano, ve vyšších třídách už ne	22	18
ještě tak na začátku, pak je škola omrzela	18	19
ani si nevzpomínají že by tam rádi chodili	15	20
je to dávno, nejsou si jistí, nevědí	10	15

Základní škola působí na žáky v mnoha směrech - rozvíjí poznání, umožňuje sociální kontakt s učiteli i spolužáky, organizuje společnou činnost, utváří osobnostní vlastnosti. To pochopitelně vede žáky k vytvoření mnohdy složitého emocionálního vztahu ke škole - ať už spíše kladného, nebo naopak záporného, případně ambivalentního, který se navíc v průběhu školní docházky může dost podstatně měnit a to v závislosti na mnoha činitelích.

Postoj respondenta k základní škole je vyjádřen ve shora uvedené tabulce. Výsledky potvrzují všeobecně známý fakt, že děti vstupují do školy většinou rády a na školní prostředí jako na něco nového se docela

těší. Je to patrné u součtu procent prvních tří variant odpovědí (A - 75 %, B - 65 %). Postupně se však oblíba školy z různých důvodů snižuje. Nezjišťovali jsme bezprostředně proč u některých žáků postupně klesala oblíba školy a chodili do ní potom méně rádi. Odpověď, aspoň částečnou, dají na tento problém až následující otázky, ale už teď je možno říci, že ve většině případů spočívá pravděpodobná příčina v narůstající náročnosti toho, co škola od svých žáků ve vyšších třídách vyžaduje a i když nepůjde nejspíš o jednoduchou, lineární souvislost, musíme s tímto vlivem počítat, protože jde o jeden z charakteristických momentů, v nichž se projevuje růst nároků, které okolí na jedince už v této věkové kategorii klade.

Kvůli čemu chodili respondenti rádi do základní školy

(údaje v %)

	A	B
	15-19 (N=357)	20-24 (N=395)
dobří kamarádi	28	24
získávání vědomostí	13	10
konkrétní oblíbené předměty	10	14
oblíbené předměty všeobecně	2	2
oblíbení učitelé	4	4
kroužky	2	5
přestávky	2	1
jiné odpovědi	1	0
neví	3	6
neodpověděli	36	33

Tato otázka navazuje na předchozí analyzovaný problém ve smyslu jeho konkretizace. V obou souborech respondenti kladou na první místo jako důvod proč rádi navštěvovali základní školu, své dobré kamarády (A 28 % - B 24 %). Svědčí to o rozvíjejícím se smyslu pro přátelství a o rostoucí sociabilitě dětí tohoto věku. Na dalších místech se objevuje komplex odpovědí, které se vztahují k vlastní školní práci, k učení a jejich výsledkům, jimiž je osvojování vědomostí a dovedností a vůbec rozvoj poznání. S tím souvisí i oblíbenost předmětů - všeobecně i konkrétních - a práce v kroužcích (celkově A 25 % - B 26 %). Významnou roli hrají i učitelé, především ti, které měli žáci v oblibě a kvůli nimž také rádi navštěvovali školu (A 4 % - B 5 %). Odpovědi, vztahující se k oblibě přestávek jako důvodu k návštěvě školy, můžeme chápat částečně jako možnou recesi respondentů, ale zároveň mohou také svým způsobem postihovat určitý význam kamarádství, protože přestávky umožňují realizovat setkávání přátel. V malém počtu byly udávány i jiné důvody, např. možnost sportovat, mohl jsem vyniknout, legrace, dobré jídlo ve školní jídelně, možnost kšeftovat, bezstarostný život apod. Část respondentů není schopna uvést žádný určitý důvod (odpověď NEVÍ), stejně jako je pozoruhodný poměrně vysoký počet těch, kteří neodpověděli vůbec (A 36 % - B 33 %). V zásadě není mezi oběma soubory statisticky významných rozdílů v odpovědích na zkoumaný problém.

K vůli čemu respondenti chodili neradi do základní školy.

(údaje v%)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
učení	19	20
zkoušení	8	8
nebavilo	5	5
šikana -spolužáci	2	2
šikana -učitelé	13	14
málo volného času	7	6
obědy	1	1
jiné odpovědi	1	1
neví	3	5
neodpověděli	41	38

Není možné přehlédnout nápadné shody ve výpovědích respondentů skupiny A i B. Svědčí to o tom, že časový rozdíl v návštěvě školy, ani rozdíl ve společensko-ekonomických podmínkách zřetelně neovlivnil příčiny neoblíbenosti docházky do školy. Nejčastějším důvodem je samo učení a jedna z jeho forem - zkoušení, včetně skutečnosti, že některé žáky škola prostě "nebaví" (sumárně tyto tři odpovědi A 32 % - B 33 %). Další příčinou je "šikana" - nešvar rozvíjející se stále více a v dokonaleji organizovaných formách. Varující je vysoký podíl uváděné šikany ze strany učitelů. Tuto skutečnost je možné vysvětlit tím, že žáci požadavky učitelů na důsledné plnění školních povinností pokládají nejspíš také za šikanu, nicméně zůstává jednou faktem, že zhruba každý sedmý respondent si pocit něčeho takového ze základní školy odnesl a uchovává si ho do dneška. Podle odpovědí některých žáků (A 7 % - B 6 %) bývalo vytykáno škole a hlavně odpolednímu vyučování, že pak zbývalo málo času na realizování tehdejších koníčků a zájmů. Jen velice malému počtu žáků nechutnaly obědy až do té míry, že neradi navštěvovali školu vůbec, někteří uvádějí mnohem závažnější důvody (nuda, stresy, konflikty s učiteli i spolužáky, izolovanost, závažné zdravotní problémy - invalidita, rodinné nepříznivé poměry, jako například rozvod rodičů, nově uzavřené manželství rodičů atd.).

Někteří respondenti si neuvědomují žádný konkrétní důvod (A 3 % -B 5 %), ale mnohem více jich neodpovědělo vůbec (A 41 % -B 38 %).

Kdo se nejvíce staral o žaka ve školních letech.

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
oba rodiče	44	43
hlavně matka	45	44
spíše otec	5	4
někdo z prarodičů /příbuzných/	2	6
starší bratr či sestra	1	2
někdo jiný	0	0
téměř nikdo	2	1

Otázka zjišťuje někdejší výchovné poměry v rodině, případně v širší rodině, ukazuje na dělbu

výchovných povinností v rodině a napovídá hodně i o její struktuře v době, kdy respondent navštěvoval základní školu. O respondenty v jejich školních letech se nejčastěji starali oba rodiče stejným dílem (A 44 % - B 43 %), velice často pouze matka (A 45 % - B 44 %), kdežto samotný otec jen v malém počtu případů. Dalo by se předpokládat, že v posledních letech zvýšená pracovní aktivita rodičů (podnikání) se projeví v jejich menším zájmu o výchovu svého dítěte a ta se přenesou větší měrou na prarodiče. Odpovědi respondentů tomu však příliš neodpovídají (A 2 % - B 6 %), obdobný případ je i se staršími sourozenci. Další otázkou, která něco napoví o školních letech našich respondentů, je následující dotaz:

Dostával školák kapesné

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
docela s ním vystačil	25	31
většinou to stačilo	24	26
mohlo to být lepší	22	21
nedostával prakticky nic	30	22

Dát či nedat dítěti kapesné je často diskutovaný problém. V každém případě je to problém zejména výchovný, který ovlivňuje některé budoucí osobnostní vlastnosti jedince a může se podílet na kodifikacích chování a jednání žáka. Aniž bychom hlouběji analyzovali tento problém, zhodnotíme jaké kapesné dostávali respondenti ve školním věku a jak s ním podle svého nynějšího mínění vystačili. Starší generace byla s výší svého kapesného (sumárně první tři odpovědi 78 %) o něco spokojenější než mladší generace (celkově tyto tři odpovědi 71 %) a vystačila s ním ve srovnání s mladší generací buď zcela, nebo jim většinou stačilo. Přesto asi pětina dotázaných měla pocit, že by kapesné mohlo být vyšší a tady se v názorech obě skupiny téměř shodují (A 22 % - B 21 %). Značný rozdíl v hodnocení dané situace je v případech, kdy tazatelé nedostávali žádný finanční příspěvek od rodičů (A 30 % - B 22 %). Dle zpracovaných odpovědí respondentů vyplývá, že rodiče v posledních letech nedávají ve 30 % případů svým dětem žádné kapesné. Tento jev může být důsledkem toho, že finanční situace v rodinách s dětmi se v posledních letech zhoršila, nebo rodiče víc zvažují jak investovat své peníze. Při interpretaci těchto údajů v komparaci obou skupin, je nutno mít na zřeteli vliv inflace, v posledních letech značné změny cen a zvýšenou nabídku atraktivního zboží, po kterém mládež touží. Dostatečnost poskytovaného kapesného závisela mimo jiné také na velikosti dotyčné rodiny, respektive na počtu do ní náležících vyživovaných osob:

Kolik bylo v rodině respondenta dětí, když chodil do základní školy

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
vyrůstal sám	18	18
dva	62	56
tři	16	21
víc než tři	4	5

Spolu s rodiči tvoří sourozenci mikroprostředí, které významně ovlivňuje vývoj jedince, včetně jeho školní práce a úspěšnosti. Často bratr či sestra coby osobnostní vzor mohou značně, buď v pozitivním, či negativním smyslu, ovlivnit jednání ostatních sourozenců. V rodinách respondentů byly nejčastěji dvě

děti (A 62 % - B 56 %), "jedináčků" bylo stejně v rodinách mladších i starších respondentů, po 18 %. Rodin s třemi a více dětmi stále ubývá, v subsouboru starších je jich ještě 26 % a u mladších jen 20 %. Projevuje se zde nepochybně trend posledních let - růst finančních nákladů na chod rodin a také stále větší neochota mladých rodin limitovat a eventuálně až snižovat svou životní úroveň na úkor počtu dětí.

Jak bylo v rodině o školáka postaráno

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
určitě víc než v jiných rodinách	11	12
spíš o něco lépe než jinde	23	22
bylo to asi tak stejné	56	52
spíše méně než to bylo tehdy obvyklé	6	8
určitě méně a hůře než jinde	2	2
neví, netroufá si posoudit	2	3

Otázka zjišťovala jak respondent dnes pohlíží na svou situaci v době, kdy ještě chodil do základní školy, z hlediska péče své rodiny ve srovnání s jinými známými rodinami. Výsledky jsou téměř identické u obou srovnávaných skupin. Jen o něco lépe hodnotí svoji situaci mladší respondenti, ale celkově vzato z odpovědí respondentů jasně vyplývá, že pozitivní postoje rodičů ke svým dětem stále převládají a že se je snažili zabezpečit nejen po stránce materiální, ale vytvořit jim celkově dobré rodinné zázemí. Přesněji řečeno takto dnes jejich děti tuto snahu vidí a oceňují. Rodinnou situaci posuzuje jako srovnatelnou s ostatními podobnými rodinami víc než polovina respondentů (A 56 % - B 52 %). Lépe než u jiných hodnotí situaci shodně asi třetina respondentů, u obou skupin po 34 %, jako horší ji hodnotí už podstatně menší počet respondentů (A 8 % - B 11 %). Zbytek si netroufal tuto otázku posoudit (A 2 % - B 3 %). Prostřednictvím poslední v této kapitole uváděné otázky byla srovnávána situace dotazovaných v době, kdy navštěvovali základní školu, ze souhrnného hodnotícího hlediska:

Jak se respondent jako školák cítil doma

(údaje v%)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
většinou velmi dobře	28	28
v zásadě dobře	49	51
občas špatně	16	15
většinou špatně	3	2
neví	4	4

Šlo o dotaz evokující subjektivní pocit, který sice nemusí odpovídat objektivní situaci, ale který byl a dosud je velice důležitý pro zdárný vývoj jedince. Tento pocit mohl být prožíván velice pozitivně, stimulačně, ale mohl také naopak vést ke stresům, frustracím, deprivacím a mohl později mít negativní, či pozitivní vliv na utváření standardních vztahů respondenta ke své rodině, ale i k celkovým poměrům uvnitř této základní společenské jednotky. Trend úrovně subjektivních pocitů je u obou skupin značně podobný, většina respondentů se cítila ve školních letech doma v zásadě dobře (A 49 % - B 51 %), a

vedle toho i nemalá další část se cítila dokonce velmi dobře (A i B 28 %). Zarážející je relativně značné procento těch, kteří se doma cítili většinou a občas špatně (A 19 % - B 17 %).

4. VOLNÝ ČAS A KAMARÁDI

V předchozích dotazech si někteří respondenti stěžovali, že v době kdy chodili do základní školy měli málo volného času. Jako nejčastější příčinu v mnoha případech udávali množství školních povinností a délku vyučování, hlavně odpoledního. Takto respondentův volný čas ovlivňovala škola a školní povinnosti. Následující tabulka nám ukáže, jaký tehdy měli vliv rodiče na respondentův volný čas.

Volný čas respondenta na základní škole.

(udáno v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
Měl ho dost a nebyl rodiči omezován	30	29
neměl ho málo ale nemohl dělat co chtěl	35	33
byl na tom stejně jako většina vrstevníků	25	30
spíše málo, musel doma pomáhat	8	5
neměl moc volného času, rodiče byli přísní	3	2

Volný čas má ve vztahu k jedinci funkci relaxační, rekreační a rozvojovou. Vhodně využitý volný čas dítěte má vliv na formování jeho osobnosti. Vzhledem k malým zkušenostem neumí si často dítě svůj volný čas vhodně naplánovat a tady je řada na rodičích, aby dítěti s jeho vhodným trávením pomohli a přitom v rozumné míře akceptovali jeho požadavky. Je proto důležité zjištění, že většina rodičů svým dětem umožňovala, když chodili na základní školu trávit volný čas podle jejich představ (sumárně první dvě otázky A 65 % - B 62 %), i když někteří z těchto respondentů pociťovali určitá omezení (A 35 % - B 33 %). Nezanedbatelný je počet respondentů, kteří na základní škole měli málo volného času, protože museli rodičům buď pomáhat, nebo jim byl volný čas organizován rodiči (suma posledních dvou odpovědí A 11 % - B 7 %). Následující otázka úzce souvisí s předcházející a vypovídá nyní o tom, jak velkou část volného času v době, kdy chodili do základní školy, trávili respondenti se svými rodiči a jak byli s touto situací spokojeni.

Jak velkou část svého volného času tehdy prožíval s rodiči (údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
dost velkou, rodiče se respondentovi věnovali	47	38
menší část, chtěl víc	17	17
menší část, ale stačilo to	27	31
jen velice málo a to ještě když byl menší	5	8
nestál o to příliš	3	4
nevzpomíná si	2	1

Většina respondentů trávila volný čas se svými rodiči, nebo aspoň s jedním z nich (47 % - B 38 %). Mladší generace ho s rodiči trávila více než starší, ale i v tomto případě hraje svoji roli časový odstup a tím i možná méně objektivní pohled tázaného na danou situaci. Vzácně se respondenti shodují v odpovědích, že by bývali volného času s rodiči trávili více (A 17 % - B 17 %). Asi třetina respondentů byla se svou situací vcelku spokojena, i když u starších to bylo o něco více (A 27 % - B 31 %), málo volného času s rodiči trávilo a to spíš jen v mladším věku 5 %, respektive 8 % respondentů. Zajímavé je i určité procento odpovědí dotázaných, kteří ani příliš nestáli o to, aby volný čas trávili, s rodiči (A 3 % - B 4 %). Tento postoj může mít několik příčin: buď rodiče nejevili zájem o své dítě, nebo docházelo k neshodám mezi respondentem a jeho rodiči, jednou z dalších příčin může být i odlišný tehdejší pohled na trávení volného času respondenta a jeho rodičů. Jak často na základní škole trávili volný čas s rodiči si už nedovedla vybavit jen nepatrná část dotazovaných (A 2 % - B 1%).

Dozvěděli jsme se zatím, jak na tom byl respondent, coby školák s volným časem, naposledy to, kolik z něj trávil se svými rodiči. Nyní půjde o to, čeho se ty společné chvíle týkaly a jaká je jim při zpětném pohledu přisuzována dnes frekvence. Vzhledem k rozsahu pro tento účel použité baterie uvádíme výsledky zvlášť pro každý subsoubor (součet procent v každém řádku = 100):

Způsob trávení volného času s rodiči

(údaje v %)

A

15 –19

(N=357)

způsob / frekvence	často	občas	málokdy	vůbec ne
rodinné dovolené	46	32	13	8
domácí práce	41	40	16	4
péče o zvířata	27	30	19	24
výlety, vycházky	25	42	26	8
technické věci, opravy (kolo, moto, auto)	17	25	24	34
společné hry	14	43	31	12
sport a podobné	14	30	31	26
návštěvy zábavních podniků a atrakcí	8	35	38	20
návštěvy divadel, koncertů a kin	6	29	37	29

Je vcelku pochopitelné, že na čelném místě se objevují rodinné dovolené jako nejvíce uváděný častý způsob prožívání volných dnů dětí s rodiči. V tom je možné nalézt určitý odraz v posledních létech už výrazně převažujícího životního stylu, v jehož rámci je dovolená největší příležitost k těsnějšímu soužití celé rodiny v průběhu roku. Tak je také nejspíš zafixována v paměti účastníků a váha této vzpomínky se uplatňuje i zde, ale naproti tomu účast na nejčastějších doma provozovaných činnostech, ukazující se jako druhá nejčastější, je zase, na rozdíl od předchozího víceméně svátečního momentu, reflexí dříve prožívané každodennosti, jako druhé strany mince autentického života. S tím pak souvisí i to, co bylo zařazeno pod označení "péče o zvířata", rozumí se v drtivé většině případů zřejmě o zvířata chovaná doma a podobně i spolupráce při opravách a činnostech technického rázu. Lze si snadno domyslet, že je zde zachycena rozdílná úloha obou rodičů, stejně jako dětských aktérů, kde se potom odlišují odpovědi tehdejších chlapců a dívek. Tyto souvislosti se projeví až při podrobnější korelační analýze shromážděných údajů v druhé etapě jejich jejich vyhodnocení; teď už jen tolik, že samostatnou skupinu tvoří ještě výlety a vycházky s rodiči, společné hry a aktivity sportovního rázu, jejichž společný, respektive příbuzný základ není nutné zvlášť zdůrazňovat. Pokud jde potom o dva, co do uváděných četností poslední způsoby trávení volného času s rodiči, jejichž věcná výměra sahá od relativně

"nejlehčích" forem zábavných podniků až po formy poskytující nesporné kulturní hodnoty jako je divadlo a koncerty, zůstává skutečností, že jde o způsoby víceméně mimořádné, které nemohou být dost dobře souměřitelné s předešlými volnočasovými aktivitami, jichž se zúčastňovali společně rodiče a děti.

Způsob trávení volného času s rodiči

B

20-24

(N =395)

způsob / frekvence	často	občas	málokdy	vůbec ne
rodinné dovolené	44	31	17	8
domácí práce	40	43	10	7
péče o zvířata	28	25	21	26
výlety, vycházky	24	42	26	8
technické věci, opravy (kolo, moto, auto)	19	31	24	27
společné hry	17	42	32	9
sport a podobné	14	29	35	22
návštěvy zábavních podniků a atrakcí	10	31	35	24
návštěvy divadel, koncertů a kin	6	41	37	16

Rozložení odpovědí vyznívá i u starších respondentů je obdobné jako v předcházejícím případě. Mohlo by se zdát, že celkový odraz názorů na význam jednotlivých příležitostí k někdejšímu prožívání volného času s rodiči se jeví jako naprosto shodný, bez ohledu na v průměru pětiletý věkový rozdíl mezi oběma subsoubory. Protože je třeba vzít v úvahu nejen procentní četnosti v intencích prvního frekvenčního stupně, ale i další a hlavně pak rozdíly v obsazení stupně "vůbec ne", je rozhodně účelné použít aritmetického převážení jednotlivých údajů, které nám ve výsledných průměrných hodnotách ukáže přesněji a přehledněji eventuální rozdíly v preferenci uvažovaných variant u obou skupin(stupeň "často" má váhu 3, další pak 2 a 1, stupeň "vůbec ne" = 0):

Pořadí způsobu trávení volného času na základě průměrných hodnot

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
1.domácí práce	2,19	2,16
2.dovolené	2,15	2,11
3.výlety, vycházky	1,85	1,82
4.péče o zvířata	1,60	1,67
5.společné hry	1,59	1,55
6.sport	1,33	1,43
7.zábavní akce	1,32	1,37
8.technické věci	1,25	1,36
9.divadla, koncerty, kina	1,13	1,27

Výsledné pořadí způsobů trávení volného času obou subsouborů ukazuje na ne vždy totožné hodnocení dané situace, i když rozdíly mezi příslušnými průměrnými hodnotami nejsou nijak velké. Vůbec největší a hodný pozornosti se nachází v oblasti technických věcí (0,18, což je rozdíl mezi průměry 1,25 a 1,43),

kteřá je zřetelně frekventovanější u respondentů ve věkovém rozmezí 20 -24 let. Ale ani pak není možné z toho vyvozovat, že snad před cca 10 lety bylo něco takového markantněji obsaženo v praktickém soužití posuzované rodiny a jeho váha se v dalších letech, bližších současnosti snížila. Tady je nezbytné přihlížet k faktické situaci konkrétní rodiny, z nichž každá mohla poskytnou jinou příležitost k uplatnění součinnosti dětí a rodičů (a to s velkou pravděpodobností většinou otců) právě v této oblasti.

Stejná výhrada pochopitelně platí pro domácí práce, které se v této modifikaci primárních dat ukázaly jako prioritní sféra, defacto těžiště vnitřních rodinných interakcí. Je jistě možné vznést námitku, jde-li vlastně ještě o skutečný způsob trávení volného času. Jenomže je i tak nezbytné vidět, že to, co v dospělém věku už chápeme spíše jako pouhou povinnost, omezující náš disponibilní volný čas, nemusí být v dětství a v létech vlastního dospívání předcházejících ještě vůbec chápáno takto. Jestliže pak byl uvedený vícesložkový dotaz (baterie) formulován právě ve vztahu k volnému času prožívanému tenkrát s rodiči a i za takové podmínky se dotazovaní takto vyjádřili, svědčí to o tom, že takto je na evokované dětství pohlíženo a podle toho musíme i tento zjištěný fakt posuzovat. Totéž platí ostatně i o už uváděných činnostech technického charakteru, jakož i o alternativě péče o zvířata - u obou jde samozřejmě o to, v jaké rodině respondent či respondentka vyrůstali, neboť není nutné zvlášť dokazovat, že podstatně menší příležitost k péči o případné domácí zvířectvo skýtá život v rodině bydlící na sídlišti, než té, jenž žila či žije v rodinném venkovském domku a podobně. Co se týče reálných příležitostí, reprezentuje pak totéž limitující okolnost i u eventualit společných návštěv nejrůznějších akcí, v čemž více než v samotných subjektivních názorech bude účelné spatřovat příčinu prezentovaných odlišností mezi oběma subsoubory. Všechno další k této vnitřně strukturované a více obsáhlé indikaci bylo řečeno už při interpretaci jejích základních údajů v intencích první skupiny, takže je teď účelné obrátit pozornost k výsledkům dalším, respektive k následujícím relevantním otázkám.

Pro mládež ve věku, kdy chodí do základní školy je typické, že velmi rychle a snadno uzavírá přátelství, která podléhají obvykle častým změnám. Nehledě na to zůstává otázka těchto vazeb v této době zásadně důležitou a proto jí nebylo možné ani v tomto případě ponechat stranou. Respondenti na dotaz, **zda měli, když chodili na základní školu, dost kamarádů, na které se mohli spolehnout**, odpověděli takto (údaje v %):

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
ano, celou řadu	18	22
několik	47	41
jenom jednoho, ale na něj se dalo vždy spolehnout	13	15
bylo jich více, ale žádný jakého bych si přál	15	16
neměl a mrzelo ho to	4	3
neměl a ani nepotřeboval	2	3

Na základní škole ovlivňují jednání a chování žáka nejen rodiče, učitelé, ale velký a často dominantní vliv mají také jeho spolužáci už proto, že je s nimi ve stálém kontaktu. V předcházejících odpovědích respondentů jsme zjistili, jak s odstupem let hodnotí tenkrát uzavřená přátelství. Více než polovina respondentů na základní škole měla buď "celou řadu", nebo "několik" kamarádů (sumárně A 65 % - B 63 %). Ze základní školy si vzpomínku na dobrého kamaráda, na kterého se dalo spolehnout uchovává také určitý počet (A 13 % - B 15 %) dotázaných. Téměř stejný počet respondentů v obou věkových kategoriích (A 15 % - B 16 %) mělo dost přátel, ale žádný neodpovídal jejich představám. Celkem jen malé procento dotázaných toužilo ve školním věku uzavřít přátelství, aniž se jim to podařilo, což tehdy dost těžce nesli (A 4 % - B 3 %). Naproti tomu ještě menší počet respondentů (A 2 % - B 3 %) na

základní škole nemělo kamarády, ale vcelku byli s tímto stavem spokojeni, protože se bez nich dokázali obejít.

Dotaz, kde jsme chtěli zjistit zda přátelství uzavřená respondentem na základní škole přetrvala i delší dobu po jejím absolvování, vyhlíží na základě získaných odpovědí takto:

Trvalost dřívějších kamarádských vztahů (údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
ne,má nové přátele (ve škole,učilišti,v zaměstnání)	21	35
jednoho ano,jsou spolu dál ve škole (v zaměstnání)	9	19
jednoho ano,i když spolu nechodí do školy (zam.)	22	16
je jich víc s nimiž se stále kamarádí	44	29
nepřichází v úvahu	3	

Tato tabulka potvrdila celkem známý fakt, že s odstupem let přátelství uzavřená na základní škole nemají dost často dlouhého trvání a postupně odeznívají. Mladí lidé uzavírají nová přátelství v zaměstnání nebo ve škole, kterou právě navštěvují. Přátelství uzavřená na základní škole zanikla v 21 % (A) a ve 35 % (B) případů. Kamarádství vzniklé na základní škole s jedním z tehdejších spolužáků, které pak vydrželo i po absolutoriu této školy díky dalšímu společnému působišti, konstatovalo u mladších 9 %, kdežto u starších respondentů 19 %, což je s ohledem na jeho delší trvání pozoruhodné. Přesto, že kamarádi respondentů studují jinou školu, nebo chodí do jiného zaměstnání, přátelství ze základní školy jim trvá, jak uvedlo 22 % u subsouboru A a 16 % u jeho protějšku. Rozdílné hodnocení dané otázky mezi staršími nebo mladšími respondenty opět potvrzuje předpoklad, že čím uplyne více let od ukončení základní školy, tím více na ní uzavřená přátelství postupně zanikají. Důkazem je skutečnost, že u mladších je daleko nejčastější odpovědí (44 %), že je více kamarádů ze základní školy, s nimiž je stále ještě udržován kontakt, kdežto ve věku 20-24 let je na čelném místě eventualita (35 %), kdy jde o nová přátelství vytvořená na nynějším respondentově působišti.

Rodiče se v mnoha případech snaží ovlivňovat své děti při výběru kamarádů, protože mají a často oprávněný strach, aby kamarád, kterého si jejich dítě vybralo nemělo na něj negativní vliv. Na otázku, **zda rodiče bránili respondentovi, když chodil na základní školu se stýkat s kamarádem, kterého si vybral**, byly odpovědi následující:

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N357)	(N=395)
dost zasahovali	6	9
několikrát	30	36
jen jednou	12	10
nikdy	41	32
bylo jim to jedno	4	5
už neví	6	7

Na dotaz zda rodiče respondenta ovlivňovali výběr jeho kamarádů, bylo procentuální vyjádření odpovědí "dost často" u obou subsouborů dost blízké (A 6 % - B 9 %). Rodiče do výběru kamarádů zasáhli

několikrát, přičemž se toto stanovisko objevuje už ve zřetelně větší míře, když takto se vyjádřilo 30 % u mladších a dokonce 36 % u starších dotazovaných. S přihlédnutím ke zbývajícím variantám odpovědí a jejich proporčnímu obsazení u obou srovnávaných celků se zdá, že respondenti B měli v průměru situaci poněkud těžší, ale je nesnadné usuzovat nakolik jde o důsledek skutečně odlišných poměrů a jak dalece se proti tomu mění s časovým odstupem náhled na prožitá školní léta.

Navazování prvních známostí na základní škole se ve většině případů u bezproblémové mládeže uskutečňuje spíše na bázi kamarádství a podle toho je nutno vidět i přístup rodičů k této problematice.

Jak rodiče respondenta reagovali, když chodil do základní školy na jeho známost (chlapec s děvčetem a naopak) nám ukáže následující tabulka:

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
vůbec se jim to nelíbilo	16	15
smířili se s tím	23	37
nevadilo jim to	32	26
docela tomu přáli	16	16
byli rádi	7	6
jiná odpověď	5	0

Rodičů respondentů, kterým se nelíbilo, že jejich dítě v tak mladém věku navázalo známost a snažili se tomuto vztahu zabránit bylo u subsouboru A 16 % a u B 15 %, což je prakticky totéž. Zatímco u starších je nejčastější odpovědí (v 37 %), že se s něčím takovým jejich rodiče smířili, u jejich protějšků je to názor, že jim to nevadilo - 32 %. V intencích těchto dvou odpovědí se nalézá hlavní rozdíl mezi oběma subsoubory, neboť u ostatních eventualit dochází ke zřejmé shodě v jejich procentním obsazení. V takové skutečnosti je možné jenom shledávat důsledek toho, jak s přibývajícím věkem a především však s větší životní zkušeností se mění optika, s níž je také nahlížena zpětně vlastní minulost.

5. ÚLOHA RODIČŮ PŘI VSTUPU DO ŽIVOTA

S následujícím údajovým komplexem zůstáváme v minulosti, v případě respondentů A poměrně nedávné, u druhých a tedy také starších přece jen už poněkud vzdálenější. Těm byla proto položena otázka sondující v jaké situaci se nacházeli v závěru své povinné školní docházky:

Jak dalece mu bylo jasno, co by po skončení základní školy chtěl dělat

(údaje v %)

	B
	20-24
	(N=395)
byl už dost pevně rozhodnut	14
víceméně ano, ale ne dost konkrétně	31
moc ne, jen velice přibližně	35
vůbec nevěděl čím by chtěl být	20

Druhá a třetí varianta odpovědi představující mezistupně uprostřed krajních poloh, zahrnují plné dvě

třetiny sdělených stanovisek, přičemž odpovědi "vůbec nevěděl" se vyskytují o něco častěji než tvrzení, že respondent byl na konci základní školy už dost pevně rozhodnut. Vzhledem k dnešnímu věku dotazovaných se tyto jejich výpovědi vztahují ke druhé polovině osmdesátých let, maximálně pak na samý počátek let devadesátých. Protože nás přednostně zajímá úloha rodičů, jakou roli sehrávali v této citlivé životní fázi mezi dětstvím a začátkem dospívání, zeptali jsme se stejných osob jak tuto úlohu vidí dnes:

Jak dalece Vám byli rodiče v tomto rozhodování nápomocni?

(údaje v %)

B
20-24
(N=395)

hodně - sám by se nebyl rozhodl	25
snažili se, ale příliš platné to nebylo	14
radili, ale nakonec se musel rozhodnout sám	35
těžko mohli pomoci, když každý z nich chtěl něco jiného	7
jejich vliv byl spíše negativní, i když to asi nemysleli zle	6
rozhodli se bez ohledu na něj, ale dnes toho vůbec nelituje	5
donutili ho jít na něco oč nestál a má jim to ještě teď občas za zlé	2
neví, zdá se mu to už všechno příliš daleko	6

Každý třetí respondent se domnívá, že nakonec se musel rozhodnout sám, i když se mu rodiče snažili radit. Mimo to každý čtvrtý uznává pomoc rodičů v tomto ohledu, protože sám nebyl schopen se rozhodnout. To jsou zřejmě situace nejčastěji se v reálném životě vyskytující a totéž je s nemalou pravděpodobností možné uvést i o výskytu zbývajících eventualit. Z celkového rozložení odpovědí lze soudit, že úloha rodičů v takovém rozhodování má, respektive měla u našich dotazovaných zásadní význam a je vhodné proto připomenout, že jen každý padesátý dotazovaný uvedl, že má ještě dnes rodičům za zlé, pro co jej tehdy určili. Aby bylo možné tento výsledek posuzovat v určitých širších souvislostech, byl oběma subsouborům shodně položen následující dotaz, přičemž se respondenti opět měli vrátit ve svých vzpomínkách o několik let nazpět:

Jak dalece se tenkrát mohl obrátit na rodiče se svými tehdejšími problémy (údaje v %)

A B
15-19 20-24
(N=357) (N=395)

měl k nim plnou důvěru a také se na ně nejednou obrátil	33	26
šlo to, ale jen na jednoho z nich (jen na otce či jen na matku)	28	32
na rodiče zrovna ne, ale na někoho z rodiny ano (prarodiče, příbuzné, sourozence)	10	11
ne že by jim nevěřil, ale raději to nezkoušel	15	18
neví o žádných problémech, kvůli nimž by musel za rodiči chodit	8	6
rozhodně ne, nebývalo to u nich zvykem	7	6

Odpovědi směřující více či méně k negativnímu stanovisku (druhá, spodní polovina dané škály), se nalézají ve zřetelné menšině. Ty, které naopak převažují, nejsou sice vždy jednoznačným vyjádřením důvěry k oběma rodičům, nicméně z jejich úhrnu se dá soudit na pozitivní roli rodiny jako takové, to jest aspoň jednoho z rodičů či některého z dalších příslušníků rodiny v širším slova smyslu. Jakkoliv jsme se

až dosud zabývali především samotnými rodiči respondentů, jde nám koneckonců o vliv rodiny na vývoj jedince a zde pak, aniž by byl tento konkrétní výsledek přeceňován, nalézáme jisté potvrzení toho, že rodina jako základní společenská jednotka hraje stále významnou roli. Naproti tomu nelze přehlédnout, že při pozornějším pohledu na obě údajové řady vyznívá hodnocení přece jen o něco pozitivněji u mladší skupiny a vzniká tudíž otázka, není-li v průměru poněkud rezervovanější stanovisko starších důsledkem toho, že už svou původní rodinu opustili a založili si vlastní. Bude tedy nepochybně zajímavé, jak je na totéž pohlíženo, ne už v podobě revokace minulého, ale z hlediska současnosti:

Jak se dívá na tuto situaci dnes

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
jako na pokračování dřívějšího, má k rodičům dále důvěru a oni k němu nic se nezměnilo, nijak moc na sebe vzájemně nespolehají	42	34
zdá se mu, že teď mají k sobě blíže než dříve	15	12
spíše se to v dnešní době zhoršilo	18	22
má už teď jiné starosti a oni mají také svoje	6	4
protože je teď u nich mnohé jinak (úmrť, rozvod, někdo nový v rodině)	12	18
nemůže dost dobře odpovědět	6	8
nežije už s rodiči, je sám	1	3

Také v této projekci vztahu dotazovaných ke svým rodičům se ukazuje, že jak větší časový odstup, tak i fakt samostatného života zde nalézá určité uplatnění. Týká se to především srovnání obou subsouborů, jenomže při srovnávání dvou na sebe navazujících otázek musíme naopak konstatovat tendenci k určitému zlepšení těchto vzájemných vztahů. Těch, kteří v jednom i druhém dotazovaném celku uvádějí, že mají dále důvěru ke svým rodičům a ti zas na oplátku k nim, je teď více než kolik se jich v předchozím případě vyjádřilo takto jednoznačně. K tomu navíc přistupuje nezanedbatelný počet těch, kdož vypovídají o zlepšení tohoto vztahu proti dřívějšímu a jestliže je u nyní už žijících ve své vlastní rodině tento podíl vyšší než u mladších a svobodných, dosvědčuje to, že se s dospíváním mění i optika, kterou člověk nahlíží na své okolí a také svoje nejbližší. Právě proto byli respondenti druhé skupiny dotázáni ještě na to, zda podle jejich nynějšího mínění ovlivnila situace rodiny v době, kdy chodili ještě do základní školy, jejich další život:

Jak dalece ovlivnila tehdejší rodinná situace jejich další osudy

(údaje v %)

	B 20-24 (N=395)
dost zřetelně, především v kladném smyslu	10
do jisté míry a spíše v jeho prospěch	20
na něco to mělo dobrý, na něco ale také záporný vliv	37
zřetelnější vliv to nemělo - šel si svou cestou	12
občas na to v pozdějších letech doplácel	5
dost mu to komplikovalo život	3
neví - takhle o tom neuvažoval	14

Nejčastější odpovědí na to, jaký vliv na další život respondenta měla situace rodiny na sklonku

osmdesátých let je, že v něčem kladný, v něčem zase opačný. S podobným názorem bychom se nejspíš často setkali i při dotazování zcela jiných konkrétních osob, takže by neměl rozhodně překvapovat ani zde svým kvantitativním zastoupením. Jelikož první dvě alternativy, zahrnující dalších 30 % hlasů, vyznívají ve prospěch někdejšího rodinného zázemí a odpověď, že zřetelnější vliv na další individuální osudy nemělo, je postojem de facto neutrálním, představují názory záporné už jen malou menšinu, takže celkové vyznění je potom dosti jasné. Je však záhodno si povšimnout, že každý sedmý dotazovaný zatím o takové souvislosti nepřemýšlel a není schopen na takto položenou otázku odpovědět, což není skutečnost právě zanedbatelná. Pro doplnění dosavadních poznatků, reflektujících tento pohled nazpět, do školních ještě let, disponujeme údajem o tom, kolik z dotazovaných osob **má mladšího sourozence**. V subsouboru A (15-19) let odpovědělo na takovou otázku 49 % kladně. U jejich protějšků (20-24 let) se takto vyjádřilo o něco méně a sice 43 % (v absolutních číslech jde v prvním případě o 174, ve druhém o 171 jedinců, kteří jedině odpovídali na zbývající dvě otázky a z tohoto základu jsou pak pochopitelně počítány následující údaje):

Myslí si, že jeho mladší bratr či sestra jsou na tom dnes lépe, než se měl on v jejich věku

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
ano	44	40
ani se nezdá, nevidí větší rozdíl	44	45
spíše ne	12	15

I z takto konstruované indikace vyplývá, že názory na absenci zřetelnějšího rozdílu a mínění, že mladší sourozenci se mají lépe, jsou takřka v rovnováze, kdežto hlasy opačné se vyskytují už podstatně méně. Protože důvody pro takové hodnocení mohou být různé, zeptali jsme se těch kdož mají mladší sourozence a shledávají nějaký rozdíl mezi tím jak se tito dnes mají a jak se měli tehdy oni:

Co je hlavní příčinou této změny

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
zlepšila se situace rodiny	14	14
zlepšila se situace celé společnosti	13	10
změnily se poměry v rodině, především vztahy mezi jejími členy	11	12
s mladšími dětmi se prostě všude zachází jinak	20	17
na jeho případu změnili rodiče svá stanoviska vůči dalším dětem	5	7
důvodů, které vedly k takové změně je více - nelze je určit jednoznačně	9	8
neví - takhle ještě o tom neuvažoval	28	31

Nejvíce byla volena odpověď, že mladší děti jsou na tom vůbec lépe, ale své zastánce našel i poukaz na zlepšenou situaci rodiny jako celku a jen o něco méně se objevuje názor, že jde o důsledek zlepšené společenské situace. Za zaznamenání stojí i zhruba stejně početné odvolávání se na zlepšení vztahů uvnitř rodiny, zatímco přesvědčení o poučenosti rodičů z respondentova osobního příkladu se vyskytuje jako už spíše výjimečné. Vzhledem k tomu jak velká část v obou skupinách nedokázala zvolit žádné určitější stanovisko s tím, že o téhle věci dosud neuvažovali, jsou ostatní hlasy dost rozptýlené v celé této škále, která tudíž nevyznívá nikterak jednoznačně. Výsledky prezentované v rámci této kapitoly poskytují

nemálo rozmanitý obraz postojů dotazovaných vůči různým stránkám toho, co tvoří mnohoznačný vztah k rodině z níž pocházejí. Přesto ale z nich vyplývá závěr, že rodina jako prostředí, v němž začíná proces socializace individua, si ve většině konkrétních případů tuto nezastupitelnou funkci podržuje a to i v dalších létech, kdy se o toto působení už dělí s dalším činitelem, školou. Při utváření těchto postojů, které nevznikly až teď, ale jsou důsledkem už dříve prožitého a toho, co z něj zůstalo zafixováno v individuální paměti. Záleží tudíž na délce časového odstupu, z něhož je taková minulost nazírána, který však se neprojevuje jednoduše a lineárně, protože s přibývajícím věkem a tím spojenou další životní zkušeností se také mění, a zdaleka ne jednoznačně, samostatná kritéria tohoto subjektivního nazírání.

6. DNEŠNÍ NÁZORY NA RODINU A JEJÍ VÝZNAM

Nynější rozbor navazuje plynule na předchozí až na to, že zde bude těžiště spočívat v současnosti, včetně určitého výhledu do budoucna. Návaznost je zřejmá už z otázky uplatněné u obou subsouborů a znějící **Jak dnes vidíte situaci ve Vaší rodině ve srovnání s tím, jaká byla, když jste ještě chodil do základní školy?** Odpověď na ní byla situována v intencích čtyř hledisek a respondent se ke každému z nich vyjadřoval na pětistupňové škále a na té jsou teď uspořádány získané procentní podíly. **První** hledisko reflektovalo základní dimenzi posuzované rodinné situace:

Situace po materiální stránce

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
hodně lepší	17	12
o něco lepší	39	34
stejná	24	25
spíše horší	13	24
dost horší	5	4
neví, nevedl	2	2

Převažuje v průměru mínění pozitivní, tendence k uznání zlepšení materiální situace v rodině. Ta je nepochybně zřetelnější u mladšího subsouboru A, než u jejich protějšků, což potom nasvědčuje větší střídlivosti v uvažování těchto hodnotitelů, kteří už vidí tento aspekt rodinné situace očima člověka, který musí sám potřebné prostředky získávat a který je také zodpovědný za životní úroveň své mladé rodiny. Podíváme se teď jak se toto odlišné nazírání projevuje u **druhého** a zcela jiného zřetele, jímž je:

Hledisko nynějších vzájemných vztahů v rodině

(údaje v %)

	A 15-19 (N=357)	B 20-24 (N=395)
hodně lepší	7	5
o něco lepší	15	18
stejně	61	57
spíše horší	13	15
dost horší	3	4
neví, nevedl	1	1

Tentokrát jsou už rozdíly mezi oběma údajovými řadami naprosto minimální, takže hodnocení

vzájemných vztahů uvnitř rodiny vyznívá u dotyčných věkových skupin prakticky shodně, přičemž jejich rozhodující část označuje tyto vztahy za totožné s tím, jak se jim jevíly v jejich školních letech. O to víc by mělo být zajímavé, jak se v získaných odpovědích projevila třetí z evokovaných dimenzí měnící se situace rodiny, uvažovaná teď naopak za jejím bezprostředním rámcem:

Situace vůči nejbližšímu okolí rodiny

	(údaje v %)	
	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
hodně lepší	2	1
o něco lepší	9	13
stejně	73	67
spíše horší	11	14
dost horší	2	2
neví, nevedl	3	3

Dotyčné hledisko vychází relativně nejméně diferencovaně, jenomže to je dáno tím, že převážná většina odpovídajících - v prvním případě skoro tři čtvrtiny, ve druhém pak ještě celé dvě třetiny - jej považuje za nezměněné. Jinými slovy tento zorný úhel má poměrně malou rozlišovací schopnost, takže zastánci ostatních odstupňovaných alternativ představují jen vysloveně minoritní skupiny (zvláště pak na obou krajních pólech škály). Do budoucnosti je orientováno hledisko **čtvrté** a poslední a o to závažnější jsou výsledky k němu se vážící:

Hledisko dalších perspektiv rodiny

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
hodně lepší	10	6
o něco lepší	28	28
stejně	32	34
spíše horší	14	21
dost horší	3	4
neví, nevedl	13	7

Tato otázka uvedla zřejmě dotazované tak trochu do rozpaků, soudě podle zatím vůbec nejvyššího procenta odpovědí, "nevím". Týká se to především těch mladších, u nichž je taková nejistota pochopitelná, ovšem i u respondentů mezi 20-24 roky nemůžeme stejnou, byť defacto proti mladším jen poloviční hodnotu přehlédnout. Opět je také jejich celkové hodnocení poněkud kritičtější a za úvahu zejména stojí skutečnost, že srovnáme-li nynější výsledky s tím, jak vyzněla dnešní situace rodiny po materiální stránce, ukazuje se hodnocení perspektiv jako přece jen o poznání méně optimistické. Na základě dosavadních zjištění se nedá tento rozpor, či spíše jen jeho určitý náznak jednoznačně generalizovat, ale zrovna tak ho nešlo mlčky přejít. Uvádíme pro doplnění ještě jednu variantu náhledu na rodinnou situaci v podobě otázky určené mladšímu subsouboru, jehož příslušníci sice nemají na jedné straně snad o takových věcech úplný přehled, nicméně v dané rodině z naprosté většiny dosud žijí a jsou tudíž denně konfrontováni s různými praktickými projevy a důsledky této situace:

Jak dalece je spokojen se současnou situací své rodiny

(údaje v %)

	A
	15-19
	(N=357)
dost spokojen	23
spíše spokojen, s určitými výhradami	36
asi tak napůl	23
více nespokojen než spokojen	8
dost nespokojen	4
neví, co by k tomu uvedl	6

Převažuje spokojenost s dosavadním a to zcela markantně. Nejen proto, že téměř čtvrtina všech je docela spokojena a další více než třetina také, byť s určitými výhradami, ale hlavně pro výrazně nízké zastoupení spíše a dost nespokojených. Tento dotaz však především předcházel další otázce, na niž záleželo podstatně víc:

Domnívá se, že tato situace má vliv na jeho nynější studium, učení, zaměstnání

(údaje v %)

	A
	15-19
	(N=357)
určitě převážně kladný	20
do jisté míry ano a spíše pozitivní	26
situace v rodině na to nemá žádný vliv	18
zatím si ho neuvědomuje a proto neví	17
působí občas určité komplikace	15
potřeboval by se tohoto vlivu už brzo zbavit	4

Mezi oběma na sebe navazujícími otázkami nalézáme co do jejich vyznění nespornou souvislost. Zejména v tom smyslu, že spokojenost se situací uvnitř rodiny se promítá i navenek, takže jedinec, který jí vnímá takto, posuzuje potom odvozeně i její možný vliv na to, kde se nyní nalézá. V tom je tedy rub i líc bezprostředního nazírání věcí, stejně jako má tytéž dvě stránky posuzování jednotlivých skutečností z většího časového odstupu. Vliv, který rodinné prostředí a pochopitelně i osobnost rodičů měly na konkrétního jedince, se odráží v celé řadě relevantních okolností. Ve snaze postihnout širší významový kontext a umožnit vzájemné srovnání do něj zařazených aspektů byla k tomuto účelu použita celkem desetiisložková baterie, v níž každé hledisko dotazování posuzovali v intencích čtyřstupňové škály, měřící přiřádaný mu význam. Baterie byla uvedena dotazem:

Jak velký vliv měla podle dnešního (respondentstva) mínění rodina, v níž vyrůstal, na uvedené oblasti jeho života. Týkala obou subsouborů a jelikož potom jde o značně obsáhlou tabulku příslušných údajů, uvádíme ji pro každý z nich samostatně, přičemž součet relativních hodnot činí u každé položky (řádku) 100, eventuálně 99 či 101 jak to vyplývá ze zaokrouhlování na celá čísla.

Jaký vliv měla rodina na tato hlediska:

(údaje v %)

A

15-19

(N=357)

hledisko	vliv zásadní	dost velký	spíše menší	skoro žádný
jak pohlíží na své bližní	20	59	19	2
na vztah k práci	18	61	16	4
na vztah k penězům	21	54	22	4
na vztah ke vzdělání	30	43	22	5
na vztah k přírodě	25	39	27	8
na názor na manželství a rodinu	17	43	21	19
na vztah k majetku	16	52	24	8
na to oč v životě usiluje	22	44	25	9
na vaše politické názory	6	16	32	45
na to jaký dneska je	28	57	13	2

Uvažováno podle velikosti podílu přisuzujícího zásadní vliv vychází jako nejvíce oceňovaný vztah ke vzdělání a to, jaký je dnes z dotazovaného člověk. Dosti rodinnou výchovou a prostředím ovlivněn se ukazuje i respondentův vztah k přírodě a také to, oč ve svém životě usiluje, naproti tomu jako outsider zůstává oblast politických názorů. Více však napoví analogický přehled platný pro subsoubor B:

Jaký vliv měla rodina na tyto hlediska:

(údaje v %)

B

20-24

(N=395)

hledisko	vliv zásadní	dost velký	spíše menší	skoro žádný
jak pohlíží na své bližní	25	53	19	2
na vztah k práci	26	55	16	4
na vztah k penězům	22	53	22	4
na vztah ke vzdělání	26	40	28	6
na vztah k přírodě	27	41	23	9
na názor na manželství a rodinu	22	46	25	7
na vztah k majetku	15	52	27	6
na to oč v životě usiluje	18	39	36	6
na vaše politické názory	4	18	39	38
na to jaký dneska je	22	52	22	4

Podle stejného měřítka jako u prvního subsouboru se jeví jako nejvýznamnější vztah k přírodě, ale jen o jeden procentní bod méně též vztah k práci a ke vzdělávání a jim pak se nejvíce blíží ještě to, jak dnes pohlíží na lidi kolem sebe. Naprosto stejně jako předtím je minimálně oceňováno působení rodiny na

formování respondentových politických názorů, což ovšem nevylučuje možnost, že tento vliv bude možná shledán jako ne tak zcela nevýznamný později, s větším časovým odstupem, který je právě zde nejspíš nezbytný. Pro celkové srovnání obojích údajů však nevystačíme s dosavadním přihlazením toliko k prvnímu stupni použité škály, který jakkoliv přisuzuje maximální vliv původní rodiny dotyčnému hledisku nestačí sám postihnout celý rozptyl individuálních stanovisek a o ten koneckonců jde především.

Aby se staly tyto dva údajové celky v tomto směru srovnatelnými je nutné dát jim koncentrovanější podobu, kterou vyjadřuje souhrnná průměrná hodnota. Získáváme jí tím, že prvnímu stupni "zásadní vliv" dodáváme váhu 4 a dále pak sestupně k váze 1 u stupně "skoro žádný vliv". Podle výsledných průměrných hodnot můžeme sestavit pořadí platné pro jeden i druhý subsoubor dotazovaných.

Pořadí hledisek podle vážených průměrů hodnocení

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
1. to jaký dneska je	3,11	3,05
2. vztah ke vzdělání	2,98	2,99
3. jak pohlíží na své bližní	2,95	2,97
4. vztah k penězům	2,94	2,92
5. vztah k práci	2,91	2,86
6. vztah k přírodě	2,79	2,84
7. oč nyní v životě usiluje	2,79	2,83
8. vztah k majetku	2,76	2,76
9. názory na manželství a rodinu	2,58	2,67
10. politické názory	1,81	1,86

V měnicích se pozicích jednotlivých hledisek se dá nalézt mnohé z toho, jak se modifikují příslušné postoje v průběhu dospívání, v našem případě v procesu společenského dozrávání jedince. Změny, které se objevují při porovnání obou žebříčků, jsou toho názorným příkladem a proto se jimi budeme zabývat trochu podrobněji.

Největší rozdíl se týká vlivu rodiny na vztah k práci. Ten se dostává v případě dospělejších už respondentů na čelné místo, ačkoliv u mladších se nalézá až na pátém místě. To není jistě náhodné, neboť ti, kteří jsou už ekonomicky a tedy i výdělečně činní, přičemž tato jejich aktivita se teď netýká co do svých důsledků jenom jich samotných, mohou už jinak posuzovat, čeho se jim v tomto směru od rodičů dostalo. Co se týče vztahu ke vzdělání jde o hledisko, které je naopak pocíťováno u mladších lidí jako záležitost pro tento životní úsek naléhavější ať už proto, že jsou dosud autentickými účastníky nějakého vzdělávacího procesu, nebo proto, že ho dokončili vlastně nedávno. To už tak neplatí pro věkový interval 20 až 24 let, kdy pro velkou většinu není už otázka vzdělání tak bezprostřední a naléhavá. Čelné místo u obou porovnávaných skupin zaujímá i to, jaký si jejich příslušníci vytvořili vztah k okolním lidem. To, jak na své blízké dnes pohlíží a jak je vnímají, na tom se logicky podílí mnoho z toho, co si odnesli a někteří dosud odnášejí z domova a je nutné ocenit, že tito dotazovaní si takovou závislost patřičně uvědomují. Podobně pak i souvislost mezi vlivem rodinného prostředí a tím jací dnes jsou a jestliže tento moment je u mladších nejvíce oceňován, nemělo by se zapomínat na to, že ti starší se už proti nim na svém dnešním osobním profilu také více zasloužili sami, takže je logické, že nepřikládají nyní takovou váhu vlivu své původní rodině. Totéž platí i pro hledisko oč nyní v životě usilujete, které je nakonec jen určitou obměnou předchozího. Úloha rodinného základu při utváření vztahu k penězům a podobně i dost příbuzného vztahu k majetku je u obou subsouborů zcela totožná a to jak co do vzniklého pořadí, tak i co do výsledné průměrné hodnoty. Jestliže by něco podobného bylo možné konstatovat i u vztahu k

přírodě, je zde nutné navíc zdůraznit, že vědomí významu uvažovaného zdroje pro utváření není těmto respondentům také cizí. Pokud naopak jde o utváření politických názorů je uvažovaný vliv výchovného prostředí všeobecně popírán a jeho případné uznání se jeví jako vysloveně minoritní záležitost. Dotýkáme se zde ovšem zcela specifického problému, který nemůže být uvedenou primární evidencí zdaleka postižen tak, aby se z ní daly vyvozovat nějaké dalekosáhlé a přitom směřodonné závěry. Zbývá ještě jak původní rodina ovlivnila dnešní názory na manželství a význam rodiny. Jde o hledisko vzhledem k zaměření daného výzkumu obzvlášť důležité a proto je třeba tomu, jak dopadlo v intencích dané baterie, věnovat trochu větší pozornost. Celkově vzato nedopadlo nijak výrazně, obzvlášť potom u respondentů A, kde se umístilo až jako předposlední a také průměr jeho hodnocení osciluje kdesi mezi stupněm "dost velký" a "spíše menší" vliv. Není mu tedy přikládána větší důležitost, respektive vliv rodiny je zde považován za cosi samozřejmého, což lze v tomto případě pochopit, jestliže takto vypovídají pouze jednotlivci dosud svobodní. Už přece jenom o něco více oceňují vliv rodiny na utváření těchto názorů respondenti starší, kteří už vstoupili do manželského svazku. Toto hledisko, společně se vztahem k přírodě a vztahem ke vzdělání, představuje jakýsi střed celkového seznamu jimi hodnocených faktorů. Na tomto výsledku se dá názorně demonstrovat zásadní význam času na formování individuálních postojů a s nimi spjatých kritérií subjektivního hodnocení a sebehodnocení. Nejde samozřejmě o čas jako objektivní fyzikální veličinu, ale o narůstající věk individua a jeho postupné vyzrávání. To sebou přináší pozvolnou, většinou ani neuvědomovanou změnu pohledu na nejrůznější skutečnosti, zejména pak když jde o pohled obrácený do více už vzdálené minulosti zachycené v paměti dotyčného jedince.

V tom je také třeba hledat vysvětlení, proč tito dotazovaní nahlíží vliv rodiny na utváření dotyčných názorů přece jen jako na významnější, než jejich sice jen v průměru o pět roků mladší, ale o nezastupitelnou zkušenost méně poučené protějšky. Je potom jedině na místě uvést to, jak ti první pohlíží na rodinu jako základní společenskou jednotku a instituci:

Jaký má podle Vás dneska rodina vůbec význam?

(údaje v %)

B

	20-24 (N=395)
dnes možná ještě větší než dříve	28
pořád ještě dost velký	36
význam má, ale jak pro koho a jak kdy	26
její význam je už menší než býval	9
je už docela malý	2

Ačkoliv se dalo očekávat, že hodnota rodinného svazku nebude zřetelněji zpochybněna těmi, kteří vzhledem ke svému relativnímu mládí do něho sami vstoupili poměrně nedávno (připomeňme, že 44 % z nich je v něm teprve první, dalších 30 % druhý rok a jen 26 % déle), je přesto nutné zdůraznit, že vzato celkově oceňují současnou úlohu rodiny dost vysoko. Docela malý význam jí přisuzují pouhá dvě procenta a dalších devět, obsahujících odpověď, že její význam je už menší než býval, nemusí ještě vyjadřovat osobní stanovisko vůči významu rodiny, nýbrž jen jistou reflexi obecného mínění tak, jak ho respondent ve svém okolí registruje. Na druhé straně podstatně větší počet má za to, že dnes je význam rodiny možná ještě větší než dříve a relativně nejvíce stoupenců nalezla odpověď o pořád dost velkém významu. Není jistě zanedbatelné, že jedna čtvrtina souboru zaujala už poněkud rezervovanější stanovisko, když uvedla, že tento význam závisí na různých okolnostech, ale ani to nic zásadního nemění na poměrně jednoznačném vyznění této otázky.

Co se týká subsouboru mladších, ve věku 15 až 19 let (především však dosud svobodných), bylo

mnohem účelnější položit jim otázku stran jejich nynějšího zájmu o rodinný život, která také svým způsobem testovala to, jak na roli rodiny pohlíží.

Uvažujete o založení vlastní rodiny?

(údaje v %)

	A
	15-19
	(N=357)
ano, už v nejbližší době	1
ano, snad do roka	0
možná tak do 2 až 3 let	16
snad někdy později, zatím s ohledem na věk a situaci nepřipadá v úvahu	74
s ničím takovým nepočítá	8

Je přirozené, že v tomto věkovém intervalu naprostá většina zatím odmítá o tomto závažném životním kroku už dnes uvažovat. A to tím spíše, že v rámci celé české populace dochází v posledním pětiletí ke zřetelné změně v tomto směru. Jestliže předtím a to v delším časovém úseku, vznikala první manželství velice záhy, u ženichů už mezi dvaadvacátým a třiaadvacátým rokem a u nevěst ještě dříve, posunuje se tento okamžik v první polovině let devadesátých o několik roků později. Domníváme se proto, že tento trend se projevuje také v těchto výsledcích, z nichž je zřejmé, že většina dotazovaných tíhne k zatímnému odkladu svého rozhodnutí. Naproti tomu jen malá část dnes s něčím takovým vůbec nepočítá, je ale třeba si o to víc uvědomit, že v tomto věku nemůže jít ještě o žádné definitivní rozhodnutí. To se samozřejmě může nejdříve změnit a to na jednu i opačnou stranu. Zatím takto získáváme průřez dnešními stanovisky, které potom doplňuje další dotaz, týkající se toho, s jak početnou rodinou dotazovaný dnes počítá.

Kolik by chtěl mít dětí?

(údaje v %)

	A
	15-19
	(N=357)
žádné	4
jedno	22
dvě	56
tři	15
více než tři	3

Více jak polovina uvádí, že by chtěli mít v budoucnu dvě děti, těch, kteří uvažují jen o jednom, je více než takových, kteří hodlají mít děti tři, případně i více. Opět se musí konstatovat, že jakkoliv jde o pouhou představu, kterou bude život různě korigovat, zase do značné míry koresponduje s dnešním velikostním rozdělením českých rodin, rozdělením co do počtu dětí, které má už delší čas sestupnou tendenci. Jestliže tedy nemůžeme a ani nechceme odhadovat jak se tato situace bude dále vyvíjet, musí nás zajímat to, jaká zde existuje souvislost mezi tím, co si každý ze své původní rodiny odnesl a tím, jak tyto svoje zkušenosti hodlá v budoucnu uplatnit u svých dětí. I když tato budoucí role a její naplnění je pro jedny ještě hodně vzdálená, kdežto pro druhé už podstatně méně, eventuálně se pro část z nich už stala skutečností (skoro polovina z nich už dítě má, byť s přihlédnutím ke krátkosti jejich manželského soužití a tedy i jejich rodičovství jsou teprve na samém počátku této role), byla zařazena k tomu určená otázka do obou dotazníků a odpovědi na ní představují materiál pro srovnání obou skupin a jejich názorů na danou věc.

Uplatníte své zkušenosti z rodiny, v níž jste vyrůstal, jednou jako rodič svých dětí?

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
rozhodně se vyvaruje chyb, kterých se dopouštěli rodiče v jeho případě	20	24
do jisté míry ano, ale to se všechno teprve ukáže	41	40
neví zda-li je to vůbec možné - dnes je už jiná doba	7	13
chce si v tom poradit sám a nenechá se ničím ovlivnit	13	10
má u svých rodičů dobrý příklad jak se k dětem chovat	8	9
nepočítá s tím, že by někdy děti měli	3	1
nepovažuje to jak vyrůstal za dostatečné k tomu, aby z toho něco pro děti vyvozoval	4	3
jiná odpověď	3	0

Nejčastěji se objevuje stanovisko zásadně uplatnění inkriminovaných zkušeností neodmítající, nicméně odkládající je až do budoucna. Jelikož vyplývá z toho, že zatím k němu ještě není příležitost, máme co činit s postojem odpovídajícím zatímní situaci. Naproti tomu druhou nejvíce se vyskytující odpovědí je - a to shodně u obou skupin - že dotyčný se chce vyvarovat toho, čeho se dopouštěli rodiče vůči němu a ať už jde o určitou trpkost, oprávněnou či nikoliv, faktem zůstává její přetrvávání i po několika letech a proto je o to závažnější, když mezi těmi, kteří mají od svého dětství již delší odstup a žijí vlastním rodinným životem, zvolila tuto odpověď prakticky jedna čtvrtina.

Srovnání obou věkových a co do rodinného stavu odlišných skupin přináší toliko jeden a ne příliš zřetelný, ale i tak nesporně zajímavý rozdíl. Starší respondenti, mající už svou rodinu a z toho plynoucí závazky, jsou zdrženlivější co do možnosti uplatnění získaných zkušeností, když jednou tak často než mladší a svobodní se odvolávají na to, že dnes je už jiná doba a není jisté zdali si budou moci počínat jako dříve jejich rodiče vůči nim. Přitom odkaz na ně jako na určitý vzor se u obojích vyskytuje zhruba stejně často, leč pořád jen spíše výjimečně, zatímco k sebevědomějšímu postoji nenechat se ničím ovlivňovat a počínat si po svém, jsou tito mladší náchylnější než ti druzí, kteří už přece jen stačili více poznat život a s ním co taková samostatná existence obnáší. Jinak ovšem se ukazuje mezi oběma subsoubory poměrná shoda, takže se nabízí, i s přihlédnutím k dříve už rozebíraným indikacím, myšlenka, že věkový rozdíl mezi nimi se ne vždy stačí zřetelněji uplatnit a projevit. Podobně i založení vlastní rodiny, k němuž došlo relativně nedávno se nestává ještě výraznějším předělem pro utváření subjektivních postojů, notabene v jejich manifestním vyjádření. Na druhé straně však nalézáme také důkazy už vzniklé odlišnosti v nazírání některých skutečností a tak celkový závěr, který je možné, ale i nutné nyní učinit, zní asi tak, že v intencích této mnohoznačné problematiky se projevují obě tyto tendence, odrážejíce tak svým způsobem reálnou složitost života a jeho individuálního vnímání. V každém případě se však v tom projevuje význam rodiny jako jednoho ze základních socializačních faktorů a speciálně pak také to, že tento význam stále ještě v nemalé míře přetrvává, což se projevuje v příslušných výpovědích dotazovaného souboru a obou jeho srovnávaných částí.

7. ZÁJEM O DĚNÍ VE SPOLEČNOSTI A HODNOCENÍ DNEŠNÍHO STAVU

Jedním z indikátorů vztahu jednotlivce ke společnosti je jeho obecně vyjádřený zájem o dění, které v ní probíhá. Dlouhodobě se ukazuje, že dochází k poklesu hlubšího zájmu, který je nahrazován zájmem, projevujícím se spíše izolovaně a fragmentárně, s orientací pragmatickou až utilitární. Výsledné tendence jsou potom pochopitelně zřetelnější, jak vyplývá z dalších našich šetření, zjišťujeme-li například zájem o politiku, ekonomiku, životní prostředí a dění v místě bydliště apod. Nejvýrazněji se pokles projevuje u

dění v oblasti domácí politiky a událostí ze světa. V tomto šetření se ukázala částečně odlišná tendence u nejmladších respondentů oproti předchozím šetřením. Také difference mezi oběma věkovými skupinami jsou tentokrát výraznější, částečně se v tom projevila i nyní jiná formulace použitého dotazu.

Zájem o dění ve společnosti

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
ano, dost podrobně	7	13
zajímá se, ale ne přednostně	22	32
asi tak jako jeho vrstevníci	34	34
spíše méně, jen o něco, příležitostně	21	16
skoro vůbec ne, má jiné zájmy	16	5

Zájem starších, v našem výzkumu pouze ženatých a vdaných ve věku 20 - 24 let, je oproti mladším celkem přirozeně větší, ale rozdíl by byl možná menší, kdyby zde byli v této věkové kohortě zahrnuti i svobodní. Stále více se diskutuje o tom, kdo nejvíce ovlivňuje utváření názorů a případně i chování lidí v nejrůznějších oblastech života. Hovoří se o informační či mediální společnosti, hledají se okolnosti ovlivňující některé skupiny občanů takovým způsobem, že se pak vymykají svým chováním z uznávaného "průměru" a uzavírají se před tímto sociálním působením apod. Nejčastěji se hovoří o roli informací a informačních zdrojích. Tento výzkum se ale danou problematikou zabýval jen okrajově, v zásadní orientační distanci, a to zejména v kontextu působení rodiny a vlivu samotných rodičů, kteří převážně představují okruh osob, v tabulce označovaný jako "blízcí lidé". Pro účely tohoto šetření dostačovala proto následující otázka:

Vliv informačních zdrojů na utváření názorů respondenta

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
blízcí lidé, které zná a má k nim důvěru	43	34
denní tisk	8	14
rozhlas	4	5
televize	34	40
známé osobnosti, kterým důvěřuje	6	4
jiná odpověď	5	3

Dominantní roli na utváření názorů u skupiny již ženatých a vdaných mají televize a blízké osoby, u mladších respondentů je však pořadí obrácené. Následují tisk, osobnosti a rozhlas. Především je ale zřejmé, jak s přibývajícím věkem roste vliv hromadných sdělovacích prostředků, což je ostatně z dané tabulky zřejmé. Více se bude rolí informačních zdrojů zabývat výzkum, týkající se speciálně občanských postojů mladých lidí a z něhož bude možné vyvodit podstatně více než jen z této jedné indikace. Jiný pohled na vliv rodiny na utváření postojů poskytují poznatky o tom, zda se vůbec a jak často diskutovalo o společenských a politických otázkách v domácnostech, kde respondenti vyrůstají či vyrůstali.

Diskuse doma o společenských a politických otázkách

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
dost často a intenzivně	6	7
poměrně často, ale zase ne pořád	23	25
občas, jen když se něco většího děje	30	34
málokdy, spíše výjimečně	25	26
vůbec ne	12	8

Dopočet do 100% jsou odpovědi těch, jichž se otázka netýká.

Četnost politických a společenských témat jako součásti diskusí v rodinách se příliš neodlišuje v obou sledovaných souborech. Jinými slovy se dá říci, že politika jako téma domácích rozhovorů se celkem často (dost často + poměrně často) objevuje cca u necelé třetiny dotázaných. Zhruba u třetiny jde o podnět, jenž se více či méně vymyká obvyklé situaci, jde-li o něco "významnějšího, většího, zvláštního" apod. Pro čtvrtinu pak tato oblast nepatří mezi oblíbená témata a jde spíše o věc okrajovou a desetina uvedla, že se na toto téma vůbec v jejich rodinách nediskutuje. S tímto posledním údajem také částečně souvisí to, že více jak pětina mladých lidí ve věku 15 - 19 let neví, zda se jejich názory na současné politické dění u nás shodují s názory rodičů. Přírozeným vysvětlením může být to, že rodiče na dané téma se svými dětmi nediskutují. Ale je nutné vzít také v úvahu okolnost ještě závažnější a sice tu, že mladý člověk v tomto věku má vůbec jiný obzor svých nynějších zájmů a má teprve před sebou čas, kdy začne o těchto věcech hlouběji uvažovat. Svědčí o tom ostatně i už nižší podíl odpovědí "neví" u skupiny 20 - 24letých, než se objevuje u mladších respondentů.

Domníváte se, že Vaši rodiče zastávají na dnešní politické dění stejné názory jako Vy

(údaje v %)

	A		B	
	15-19		20-24	
	(N=357)		(N=395)	
	OTEC	MATKA	OTEC	MATKA
Značně shodné	8	8	12	10
dost shodné	22	21	25	27
v něčem ano, v něčem ne	29	34	34	36
spíše ne	13	11	11	12
docela jiné	5	5	6	3
NEVÍ	24	20	12	12

Vliv rodičů na názory respondentů obou souborů, byť byl měřen nepřímo, protože dotaz směřoval na míru shody názorů respondenta s názory rodičů, opět potvrdil, že jej více připouštějí až starší respondenti (20-24letí a v tomto případě již ženatí, vdaní), než dospívající mladí lidé bez dalších závazků. Dále se ukazuje, že respondenti v tomto směru příliš nerozlišují mezi osobnostmi otce a matky, pokud jde o jejich názory na politické dění. Míra shody je velmi výrazná i v případě rozdílnosti názorů na některé politické

události či situace a obdobně pak i pokud jde o odlišné názory. Mladí lidé patří mezi sociální skupiny, které jsou celkově spokojenější s vývojem a situací v ČR než starší občané. Je to dáno mimo jiné i jejich jiným životním stylem, současně i podmínkami a možnostmi, které v dnešní době mají a které podobu tohoto stylu v jeho nespočetných fazetách více či méně ovlivňují.

Spokojenost s celkovou situací v ČR

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
velmi spokojen	1	1
dost spokojen	9	7
spíše spokojen	37	39
spíše nespokojen	24	34
dost nespokojen	6	10
velmi nespokojen	5	5
neví	18	4

Kromě relativně značného počtu mladých respondentů, kteří si vybrali "neví" (18%), poznatky dpovídají jakési očekávané polarizaci postojů. Od roku 1995 sledujeme postupné vyrovnávání obou stanovisek (spokojen - nespokojen). Počátkem devadesátých let převažovala jednoznačně kladná hodnocení. V polovině tohoto decenia se dá konstatovat vyváženost obou stanovisek, a to s tím, že na obou pomyslných pólech ubývá mezních hodnocení. Není zde prokázáno, že by současné kritické postoje byly markantně spojeny s jednoznačnou politickou orientací dotázaných, přestože zde určité souvislosti nepochybně existují. Naše v posledních létech provedená šetření naznačují, že do skupiny nespokojených stále více postupně přecházejí respondenti, kteří se na škále politických orientací deklarují jako " střed" nebo pravice". Je to dáno několika faktory, např. mladí lidé se zařazují do středu častěji než ostatní skupiny, už jen proto, že jejich chápání pojmu levice - pravice je odlišné od chápání tohoto (možná už fakticky překonaného) kontinua starších generací, které jim přikládají ještě výrazný sociální, politický a ekonomický podtext. Mladí lidé (zejména 15 - 19letí) se také ještě ve své většině méně bezprostředně potýkají s každodenními problémy rodin ve kterých žijí a zákonitě jinak vnímají a hodnotí svět kolem sebe. Obdobně se odlišují daleko vyšší "idealizací" společnosti a lidí samotných, optimismem, který je dán každé mladé generaci a který potom v sobě obsahuje notnou dávku zjednodušení existujících problémů. Mezi nespokojené se hlásí i ti, kteří očekávali radikálnější změny ve společnosti a cítí se opět v roli těch, kterými je manipulováno apod. Jde o široké spektrum důvodů a okolností, které vedou mladé lidi k zaujímání těchto hodnotících stanovisek, ale více v tomto údajovém kontextu by nebylo ani seriózní z těchto dat vyvozovat. Mezi důvody spokojenosti v obou subsouborech jsou na prvních místech "demokracie, svoboda slova", "možnost cestování" a "možnost studia", dále "změny v životní úrovni" a "stabilita společnosti". Na straně druhé mezi důvody nespokojenosti jsou s velkým náskokem ekonomické problémy lidí", před "sociálními problémy občanů", "kriminalitou" a "špatnou politikou státu, špatnými politiky". Mezi oběma skupinami dotázaných je hlavní rozdíl v tom, že 20 - 24letí kladou daleko větší důraz na ekonomické a sociální dopady dosavadního společenského vývoje. U této skupiny byl proveden určitý experiment v tom směru, že mohli uvést jak důvody spokojenosti, tak nespokojenosti, ale ne všichni tuto možnost využili. Přesto se však projevil zajímavý trend: zhruba každý druhý z těch, kteří jsou spokojeni uvádí i důvody nespokojenosti, zejména sociálně ekonomického charakteru, které ale vztahuje spíše k ostatním lidem než vůči sobě samému či vlastní rodině.

8. VÝZNAM VYBRANÝCH FAKTORŮ PRO NAPLNĚNÍ ŽIVOTA

V tomto výzkumu nebyly bezprostředně zkoumány životní hodnoty nebo životní cíle. Těm byla věnována větší pozornost v předchozích šetřeních IDM MŠMT ČR. Výčet aspektů také není úplný a proto jde jen o vybrané faktory, které se liší mírou významu, jaký jim jednotlivec přisuzuje. Celkové tabulky jsou prezentovány odděleně.

Co všechno a jak dalece je důležité, aby mohl naplnit svoje představy o plnějším životě

(údaje v %)

A

15-19

(N=357)

	velice důležité 1	dost důležité 2	méně důležité 3	není důležité 4	neví 5
a) zdravotní stav	76	22	2	-	-
b) zvýšení kvalifikace	28	43	19	7	4
c) pomoc rodičů	19	42	28	9	2
d) vyšší výdělek	40	46	7	2	4
e) celková ekonomická situace u nás	31	43	18	3	7
f) změna zaměstnání	5	17	19	21	38
g) přivydělání si	9	29	31	15	16
h) přestěhování se do jiného místa	5	10	15	46	24
i) začít podnikat	8	16	18	27	32
j) pomoc partnera, partnerky	26	31	11	5	27
k) dobří přátelé	37	42	12	3	6

Význam udělený mladšími respondenty zdravotnímu stavu je zcela jednoznačný, když více jak jejich tři čtvrtiny ho chápou jako velice důležitý pro naplnění svých životních představ. U všech dalších předpokladů jsou koncentrovány relativní většiny hlasů v intencích stupně "dost důležité", nebo jako u přivýdělků na stupni "méně důležité" a v případě eventuality přestěhování se někam jinam dokonce jen ve výměře "není důležitá". Za povšimnutí jistě stojí, že dvakrát se nalézá těžiště odpovědí v rubrice "neví" a protože se zde jedná o možnost změny zaměstnání, respektive vlastního podnikání, není to u mladých lidí v tomto věku ani překvapivé jestliže se uváží, že jsou teprve na samém začátku své profesní dráhy a nemohou tudíž často právě tato hlediska rozhodněji posoudit. Potvrzením toho z opačného konce je, jak malé procento dotazovaných se rozhodlo jim dát význam nejvyšší důležitosti.

Co všechno a jak dalece je důležité, aby mohl naplnit svoje představy o plnějším životě
(údaje v %)

B
20-24
(N=395)

	velice důležité 1	dost důležité 2	méně důležité 3	není důležité 4	neví 5
a) zdravotní stav	83	17	-	-	-
b) zvýšení kvalifikace	26	40	23	11	-
c) pomoc rodičů	11	38	34	16	1
d) vyšší výdělek	50	44	4	1	1
e) celková ekonomická situace u nás	40	48	9	2	1
f) změna zaměstnání	14	25	28	18	16
g) přivydělání si	17	38	26	12	6
h) přestěhování se do jiného místa	10	12	23	41	14
i) začít podnikat	12	20	22	29	18
j) pomoc partnera, partnerky	31	50	16	2	1
k) dobří přátelé	28	46	14	5	7

Pohled dotazovaných z druhého subsouboru se už v nejednom směru jeví jiný, než vyplynul z předchozí analogické tabulky. Opět, a to dokonce ještě výrazněji, dominuje hledisko zdravotního stavu jednotlivce, ale pak už se dá najít řada ne právě malých rozdílů. Plná polovina se nyní domnívá, že otázka vyššího výdělku je pro naplnění individuálních představ o plnějším životě velice důležitá a další velká suma odpovídajících jí považuje ještě za dost důležitou, takže pro další, nižší stupně důležitosti zůstává už jen zcela minoritní zastoupení a to včetně odpovědi "neví". Ty se vůbec u starších objevují mnohem méně často než u jejich mladších protějšků a jestliže jejich průměr za všech jedenáct faktorů činí necelých šest procent, u skupiny 15-19 let se blížil k průměru patnácti procent.

Lépe se všechny tyto rozdíly ukáží při koncentrovanější podobě předešlých údajů, kterou poskytuje jejich převod na vážené průměry, když stupni velmi důležité je dána váha 1 a odpovědi "nevím" váha 5. Výsledkem je u každého z obou subsouborů toto pořadí dotyčných hledisek:

	A	B
1. zdraví	1,26	1,17
2. vyšší výdělek	1,81	1,59
3. přátelé	1,99	1,76
4. ekonom. situace	2,18	1,92
5. zvýš. kvalifikace	2,19	2,17
6. rodiče	2,33	2,19
7. partner	2,79	2,49
8. přivydělání	3,00	2,58
9. podnikání	3,62	3,00
10. změna zaměstnání	3,70	3,24
11. přestěhování	3,74	3,37

Srovnání obou žebříčků je zajímavé ve více ohledech: nejde jenom o odlišné pozice jednotlivých hledisek, kdy zejména spoléhání na pomoc partnera se posunuje ze sedmého místa u mladších a svobodných na místo čtvrté u subsouboru B, kde bylo toto hledisko nepochybně chápáno jako role manželského partnera. Pozoruhodné navíc je, že tyto přesuny jsou provázány značně odlišnými průměrnými hodnotami, když rozdíl v uváděném případě činí skoro celý jeden stupeň dané škály (0,87, což je rozdíl mezi průměrem 2,79 u skupiny A a 1,92 u skupiny B)!

Dost zřetelné jsou tyto rozdíly u hledisek ekonomického rázu, počínaje změnou zaměstnání, přes možnost přivýdělku, celkovou naši ekonomickou situaci, až po eventualitu podnikání a konečně i vyšší výdělek. Vesměs jde o hlediska, jimž je v průměru prisuzován větší význam staršími respondenty, kteří při svém dnešním rodinném stavu znají reálnou váhu těchto faktorů nepochybně důvěrněji, z vlastní osobní zkušenosti než ti, o něž je většinou zatím ještě postaráno. Proto také přikládají relativně větší důležitost pomoci rodičů a o něco lépe v průměru hodnotí úlohu přátel při naplňování svých osobních představ a plnějším životě, ale vzato celkově se průměr hodnocení všech jedenácti nabídnutých faktorů blíží u věkového intervalu 20-24 roků větší jim prisuzované důležitosti než v případě těch, kteří ještě nejsou tolik konfrontováni s tím, co samostatný život obnáší. Odlišnost životních situací, charakteristických pro obě srovnávané skupiny dotazovaných a projevující se v nestejném potom pohledu na daná hlediska. Závěrem byl položen obecný dotaz na to, jak je pohlíženo na dnešní perspektivy mladých lidí.

Jak se jeví dnešní perspektivy mladých lidí

(údaje v %)

	A	B
	15-19	20-24
	(N=357)	(N=395)
Už nyní jako velice dobré	7	4
jako nepochybně nadějně, i když asi ne bezprostředně	15	15
poměrně slušné	28	24
dost nejasné a nejisté	27	37
pro většinu dost špatné	12	18
neví	11	3

Opět se projevil větší optimismus mladých lidí, kteří dosud nemají vlastní rodinné závazky, oproti jen o něco starším vrstevníkům ve věku 20 - 24 let, kteří jsou již ženatí nebo vdané a ve výjimečných případech rozvedení či ovdovělí, ale již s dětmi. Přesto ale lze vysledovat v obou skupinách a zvláště pak u 20 - 24letých výrazný posun, signalizující určité zhoršení výhledů pro mladé lidi a to mimo jiné více z pohledu lidí, kteří se mohli už nějak podílet na společenských změnách v roce 1989 a v letech následujících. V tomto šetření nebyly ale speciálně tyto aspekty sledovány, protože jen poodhalení všech kontextuálních proměnných by vyžadovalo další samostatný výzkum. Je celkem přirozené, že mladí lidé ve věku 15-19 let se v obecných hodnoceních blíží o něco starší věkové skupině (20-24 let), která je ale již nucena vyrovnávat se s různými problémy a je stavěna před otázky, vyplývající z jejich rozhodnutí založit si svou rodinu. Jde opět o souhrn mnoha faktorů od značně nízkého věku prvorodiček přes vyspělost obou rodičů a sociálně ekonomické možnosti, které je zde možné toliko naznačit, aby tím byl dán obecnější rámec pro lepší orientaci v tomto empirickém materiálu, které však v jeho intencích nelze direktněji sledovat.

INSTITUT DĚTÍ A MLÁDEŽE

MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

ZPRACOVALI: PHDr. VLADIMÍR UNGR,

MGR. MARTA ONDRUŠKOVÁ,

JUDr. VLADIMÍR ŠVESTKA

SÁMOVA 3

101 00 PRAHA 10

ČESKÁ REPUBLIKA

tel./fax ++420 271 746 615

E-MAIL: SEKRETARIAT@IDM-MSMT.CZ

www.idm-msmt.cz